

Mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění a jeho dopad na lidský život

Bc. Michal Polášek

Diplomová práce
2017/2018

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Michal Polášek**
Osobní číslo: **H160327**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění a jeho dopad na lidský život**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.
Vymezení pojmů a teoretických východisek vztahujících se k sociálnímu znevýhodnění rodiny, sociální exkluzi a inkluzi dětí ze znevýhodněného prostředí.
Příprava metodiky a výzkumné části.
Realizace kvantitativního výzkumu pomocí dotazníkového šetření.
Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.
Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-262-0031-4.

KRAUS, Blahoslav. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2014, ISBN 978-80-262-0643-9.

MAREŠ, Petr. Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, Základy sociologie. ISBN 80-85850-61-3.

SIROVÁTKA, Tomáš a Ondřej HORA. Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti. Boskovice: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2008, ISBN 978-80-7326-140-5.

VYKOPALOVÁ, Hana. Sociálně patologické jevy v současné společnosti. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, ISBN 8024403374.

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Mgr. Jaroslav Balvín, CSc.

Ústav pedagogických věd

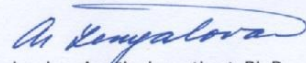
Datum zadání diplomové práce:

1. prosince 2017

Termín odevzdání diplomové práce:

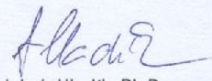
20. dubna 2018

Ve Zlíně dne 1. prosince 2017

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 18. 4. 2018

Blážík Michal

¹⁾ zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

(1) Vysoká škola nevydávalečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

PROBLÉMY AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

(2) Disertační, diplomová, bakalářská a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlášení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, ušije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odprá-ří-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybnějiho projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedorčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užití či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k větší výdělku dosaženému školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Obsahem a cílem diplomové práce je zmapovat možné mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění, jejich příčiny vzniku a dopad na životní podmínky ve společnosti. První část teoretické práce se zabývá znevýhodněným jedincem a rodinou z hlediska možností vyloučení ze společnosti, dále se práce zabývá legislativním ukotvením, které může znevýhodněné jedince a rodiny eliminovat. Vysvětluje mechanismy vzniku, vztahující se k sociálnímu znevýhodnění rodiny a jeho dopadu na budoucí život. Diplomová práce ve své teoretické části šetří současné podmínky sociálně znevýhodněného prostředí. Cílem praktické části je za pomoci kazuistik zmapovat nakolik jsou bývalí klienti z dětského domova připraveni na přirozený život ve společnosti.

Klíčová slova: sociální znevýhodnění, mechanismy sociálního znevýhodnění, sociálně znevýhodněná rodina, ústavní výchova

ABSTRACT

The content and objectives of this thesis is to explore mechanisms of social disadvantage origin, its causes and impact on living standards in society. First section of the theoretical thesis is involved with disadvantaged individual and family in terms of society exclusion and law attachment, which can eliminate disadvantaged individual and family. It explains mechanisms that contribute to social disadvantage in family and its impact on adult life. Theoretical part of this thesis investigates current conditions of social disadvantaged environment. Practical part of the thesis aims for casuistry exploration of former institutional care clients and their readiness for real life in society.

Keywords: social disadvantage, mechanisms of social disadvantage, social disadvantaged family, institutional care

Chtěl bych zvláště poděkovat svému vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Mgr. Jaroslavu Balvínovi, CSc. za odborné vedení a osobní podporu, své rodině za trpělivost, porozumění a vytvoření potřebného zázemí a dále svým pracovním kolegům za inspiraci a odborný přínos po celou dobu studia.

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

„To, co bohatí nazývají problémem chudoby, nazývají chudí stejně oprávněně problémem bohatství.“

R. H. Tawney

OBSAH

ÚVOD.....	10
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA	13
1.1 STAV ZKOUMANÉHO TÉMATU V DOMÁCÍ, ZAHRANIČNÍ A CIZOJAZYČNÉ LITERATUŘE.....	14
1.2 VZTAH TÉMATU K SOCIÁLNÍ PEDAGOGICE	15
1.3 ZÁKLADNÍ POJMY	16
2 NEROVNOST A SOCIÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ.....	19
2.1 VNĚJŠÍ VLIVY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ	19
2.2 VNITŘNÍ VLIVY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ	20
2.3 MECHANISMY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ.....	21
3 PŘÍČINY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ A ZPŮSOBY JEHO ŘEŠENÍ V PRAXI.....	27
3.1 FAKTORY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ.....	29
3.2 SOCIÁLNĚ ZNEVÝHODNĚNÁ RODINA A PRÁCE S NÍ.....	33
3.3 ÚSTAVNÍ VÝCHOVA JAKO PROSTŘEDEK PRO ŘEŠENÍ KRIZOVÝCH SITUACÍ V ZÁJMU DÍTĚTE	39
II PRAKTICKÁ ČÁST	41
4 METODOLOGIE VÝZKUMU.....	42
4.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM	42
4.2 CÍL VÝZKUMU	42
4.3 VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	43
4.4 VÝZKUMNÉ METODY	43
4.5 VÝZKUMNÝ SOUBOR	45
4.6 ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ DAT	46
5 ANALÝZA KVALITATIVNÍCH DAT.....	48
5.1 KAZUISTIKY	48
5.2 OTEVŘENÉ KÓDOVÁNÍ.....	57
6 SHRUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU.....	63
6.1 DOPORUČENÍ PRO PRAXI.....	66
ZÁVĚR	68
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	69
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	73
SEZNAM TABULEK.....	74

SEZNAM PŘÍLOH.....	75
---------------------------	-----------

ÚVOD

Lidskou společností a mechanismy jejího fungování se již zabývaly nejrůznější sociologické studie. Názory na jednotlivé oblasti vzniku sociálního znevýhodnění přece jen prošly v průběhu posledního půlstoletí určitým vývojem. Konec dvacátého století se tak stal určitým bilancováním nad tím, do jaké míry se tyto mechanismy ve vyspělé společnosti vyskytují, zda je možno provést jejich přehled a do jaké míry lze tyto mechanismy ve společnosti eliminovat. V současnosti probíhají podstatné názorové střety s tématy, které tvoří osu probíhajících, dosud neuzavřených diskuzí.

Podle Dahrendorfa byla historicky první otázka, jakou si sociologie položila tato: „*Proč mezi lidmi existuje nerovnost? Jaké jsou příčiny sociálního znevýhodnění mezi lidmi? Může být tato příčina zmenšena nebo dokonce i odstraněna? Nebo se jedná o nezbytnou součást struktury ve společnosti?*“

Sociologie se zabývá sociálními znevýhodněními a jejím vznikem v mnoha sférách sociálního života, sociální nerovnost přitom chápe dvěma tradičními způsoby. Buď jako nezbytný důsledek společenského života nebo jako způsob určitého společenského uspořádání.

Cílem této diplomové práce je poukázat na to, jaké mohou být možnosti podpory sociálně znevýhodněných jednotlivců i rodin a jak těmto sociálně znevýhodněným jednotlivcům a rodinám pomoci, např. prostřednictvím správné informovanosti a vhodnými metodami práce se sociálně znevýhodněnou rodinou. Poukazujeme na příčiny vzniku sociálního znevýhodnění a hledáme způsoby jeho řešení v praxi, a možnosti sociálního pedagoga při sanaci rodiny. Prostřednictvím zákona o výkonu ústavní a ochranné výchovy se zaměříme na děti ze sociálně znevýhodněných rodin a na její možnosti při řešení krizových situací v zájmu dítěte.

Již v úvodu teoretické části diplomové práce vysvětlujeme podrobněji termíny jako chudoba, nerovnost, sociální znevýhodnění. Hledáme vysvětlení toho, proč jsou lidé vlastně chudí, kdo jsou vlastně tito sociálně znevýhodnění lidé ve společnosti a jaký má sociální znevýhodnění dopad na jejich budoucí život. Jelikož vysvětlení tohoto složitého fenoménu se ve světě sociologie v průběhu doby různí, hledáme zjištění pro moderní požadavky současné společnosti. Zjišťujeme také, jaké osobnostní vlastnosti, intelekt, věk, gender a další předpoklady může člověk mít k tomu, aby byl považován za ohroženého jedince s rizikovými předpoklady ke vzniku mechanismů sociálního znevýhodnění. V neposlední

řadě se budeme též zabývat tím, jaký má na mechanismy sociálního znevýhodnění vliv rodina a prostředí a sociálním znevýhodněním důsledkem krizových situací, se kterými se setká v průběhu života každý člověk. Celkově se tedy zabýváme otázkou, zda je sociální znevýhodnění a jeho mechanismy důsledkem určitých předpokladů, ať už kulturních, genderových či jiných nebo zda jsou mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění spíše důsledkem moderní společnosti a jejích neustále zvyšujících požadavků na úspěšnost jedince ve společnosti.

V praktické části se budeme zaměřovat na zjištění, jaký je současný stav sociálního znevýhodnění mezi bývalými klienty z dětských domovů a jaký je jejich dopad na budoucí život ve společnosti. Nakolik jsou klienti z ústavní péče připraveni na život ve společnosti po odchodu z těchto zařízení. Stěžejním cílem výzkumného šetření je zjistit, jak jsou klienti z dětských domovů připraveni na přirozený život ve společnosti, co a jak je nejvíce ovlivnilo. Dále zjišťujeme, jaké jsou možnosti jejich osobního rozvoje v oblasti zařazení do přirozeného světa a zda mají tito klienti nějakou sebereflexi vlastních potřeb a možností, které mu jeho situace dává.

Vzhledem k tomu, že chceme zjistit, jaké mají podmínky pro začlenění do společnosti lidé, kteří pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, je kvalitativní způsob šetření pro nás vhodnější, než původně zamýšlené kvantitativní pojetí. To nám umožňuje proniknout hlouběji do problému a odhalit alespoň částečně jeho podstatu. Na rozdíl od kvantitativního výzkumu oceňujeme možnost osobní interakce s aktéry a tím možnost jednotlivá témata více rozvinout.

Toto téma jsme pro diplomovou práci zvolili proto, že osudy dětí z dětských domovů nejsou v současné společnosti lidem lhostejné. Setkáváme se s mnoha druhy pomoci, nejen s finanční podporou. Chceme tímto potvrdit pozitivní vliv a smysl jakékoliv pomoci z řad dobrovolných dárců, vychovatelů a všech, kteří se osudy dětí zajímají. Praktická část tedy využívá teoretických poznatků, prezentuje výzkum a šetří rozvoj klientů ze sociálně znevýhodněného prostředí.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Nerovností mezi lidmi se v minulosti zabývali mnozí sociologové. Již Peter Berger se vyjádřil tak, že pokud by spolu žilo na opuštěném ostrově pět lidí, je možné, že by zachování stavu rovnosti zvládli. Větší množství lidí by to snad zvládlo, kdyby společně strávený čas nebyl příliš dlouhý. Nerovnost různého druhu se totiž objeví vždy, když je lidská komunita tvořena větším počtem lidí a pokud spolu tráví delší čas.

Diskuze o rovnosti a nerovnosti můžeme sledovat již v protosociologickém myšlení na počátcích lidské historie. Ať už se polemizovalo o nerovnosti majetku, moci, či osudu. Zanedbatelné nejsou rovněž nerovnosti podle pohlaví, národnosti, etnika a další.

Nejvýznamnější pokus výkladu sociální nerovnosti učinil v 19. století Karel Marx, podle kterého byla příčinou nerovnosti bohatství, prestiže a moci forma vlastnictví. Společnost, která se dělí na bipolaritu tříd: otrokáři- otroci, buržoazie- proletariát, feudálové- nevolníci, vždy vyjadřuje nerovnost v jednotlivých epochách dějin lidstva.

Můžeme se rovněž ptát, co znamená sociální znevýhodnění dnes a proč se o ní hovoří tam, kde se dříve hovořilo o chudobě? Můžeme si například stanovit otázku: „Co je vlastně obsahem konceptu sociálního znevýhodnění a jak se liší od konceptu chudoby?“ Přesun od konceptu chudoby ke konceptu sociálního znevýhodnění je výsledkem snahy zachytit nové rysy rostoucí chudoby 80. let našeho století. Sledujeme její přetrvávání v čase, prostorovou koncentrací, doprovázenou marginalizací, patologickým jednáním a vzdorováním normám hlavního proudu společnosti, ale současně i závislostí na sociálním státu a rozpadem tradičních sociálních institucí, jako je například rodina. Není to už jen záměna pojmů, ale i záměna předmětu zájmu. Tím již není ani tak problém výsledku přerozdělování bohatství jako spíše problém následného oslabení vazeb, které spojují společnost. (Mareš, 2000, s. 286)

Suša (2010, s. 126-128) uvádí, že dochází k větší dynamizace sociálních vztahů. Organizování vztahů, včetně jejich forem se stávají mnohem pružnější, ale i nestálejší, než tomu bylo dříve. Tato nestálost a dočasnost vztahů je čím dál více specifická pro dnešní systém organizace práce podnikání a je charakteristická pro všechny globální flexibilní systémy. Rostoucí flexibilizace tak například znamená přechodnost vztahů, rostoucí nejistoty, rychlé změny a pocit ohrožení do budoucnosti. Jedná se tedy o sociálně- psychické a kulturní fenomény tzv. sociálně znevýhodněné společnosti.

V sociálním státě existuje v současné době diskuze o rovnosti a sociální spravedlnosti na jedné straně a soutěživým individualismem kladoucím vysoké požadavky na jednotlivce na straně druhé. Sociální stát je sice založen na pocitu solidarity a společného zájmu, na straně druhé ale může sám úspěch sociálního státu tuto solidaritu a společný zájem podkopat. Dále sociální stát sice počítá s trhem, zároveň se jej ale snaží kontrolovat. Sociální stát propaguje ideu práva na majetek a „ovoce své práce“, zároveň však prosazuje právo na dobrý život všem, tedy i nemajetným. Zahrnuje koncepci člověka, který je zodpovědný sám za sebe, současně však zohledňuje podmínky, ve kterých se člověk ocitá často ne pod vlivem vlastní vůle. Podpora svobody je zahrnuta ve snaze o zajištění bezpečí. Vlivem zmíněných rozporů ideí sociálního státu probíhá v současné době rozsáhlá diskuse spolu s kritikou. (Matoušek, 2003, s. 25)

1.1 Stav zkoumaného tématu v domácí, zahraniční a cizojazyčné literatuře

K přínosným zdrojům zahraniční literatury pro naši diplomovou práci se stal Oscar Lewis se svým konceptem chudoby *The Culture of Poverty* (Lewis, 1966). Zjišťoval, zda členství ve skupině, která je chudá po celé generace, je součástí samostatné kultury? Lewis ve svých výzkumech popsal kulturu chudoby jako způsob života určité skupiny lidí. K tomuto nápadu dospěl z jeho marxistického prostředí. Koncept tak hovoří o ideálním modelu kultury chudoby, jako konsensu, kdy se „to, co je v mysli“, prolíná s vlastnostmi, chováním a způsobem života. Vyjadřuje zde tak myšlenku toho, jak porozumět a analyzovat některé problémy chudoby, zvláště pokud jsou vnímány jako společenský konsens. Tato myšlenka přizpůsobení se dlouhodobým deprivacím, kterou Lewis popsal, může pomoci porozumět chování lidí, žijících v chudobě.

Dalším přínosným zdrojem ze zahraničních autorů se nám pro diplomovou práci stalo studium sociálního začleňování a vyloučení, kterým se zabýval Nabin Rawal v práci *Social Inclusion and Exclusion: A Review* (Rawal, 2008, s. 161- 180). Tento koncept byl přijat Evropskou unií v pozdních osmdesátých letech jako základní pojem v sociální politice a v mnoha případech nahradil koncept chudoby. Tento koncept se poprvé objevil v Evropě jako reakce na krizi sociálního zabezpečení. V posledních pěti letech prošel významnými změnami, zvláště po zařazení jednoho ze strategických dokumentů o snížení chudoby do jednoho z pilířů. Požadavek na inkluzivní stát se stal problematikou a součástí veřejného

diskurzu. Pro některé je tak sice sociální vyloučen více vysvětlitelné a drží příslib lepšího porozumění znevýhodněným skupinám, druzí argumentují tím, že je pojem možno definovat mnoha způsoby vzhledem k jeho nejednoznačnosti.

Vzhledem k cílům naší diplomové práce, kterými je práce se sociálně znevýhodněnými jedinci a jejich dopad na lidský život, nesmíme opomenout ani dílo, které vydala Zlatica Bakošová pod názvem *Sociálna pedagogika ako životná pomoc* (Bakošová, 2005). Ve svém díle autorka argumentuje výchovou, jako šancí pro nové tisíciletí a hledá úlohy sociální pedagogiky v dnešní době. Nezapomíná samozřejmě na rodinu, jako základní instituci, specifikuje funkční rodinu v novém tisíciletí, upozorňuje rovněž na možnosti sociálně-pedagogické pomoci v rodinách, které mají určité druhy problémů. Nezapomíná ani na nové možnosti pomoci při výchově dětí, které jsou opuštěné.

Z českých autorů důležitých pro potřeby naší diplomové práce se stal Petr Mareš. Kromě knihy *Sociologie nerovnosti a chudoby* (Mareš, 1999) se nám staly podkladem pro studium našeho tématu sociálního znevýhodnění nejrozsáhlejší Marešovy publikace v sociologických časopisech vydaných ve spolupráci s Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, například *Chudoba, deprivace sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí* (Mareš, 2006) nebo *Chudoba, marginalizace a sociální vyloučení* (Mareš, 2000). Mareš samozřejmě spolupracuje i s mnoha dalšími autory jako Sirovátka, spolu s ním vydal knihu *Rodina, zaměstnání a sociální politika* (Sirovátka, 2006).

Všechny tyto zdroje literatury, byly pro potřeby naší diplomové práce stěžejní a to vzhledem k cílům, které jsme si v úvodu diplomové práce dali. A to zkoumat vliv mechanismů sociálního znevýhodnění a jejich dopad na lidský život.

1.2 Vztah tématu k sociální pedagogice

Přestože by se mohlo zdát, že je sociální pedagogika novým oborem, její kořeny můžeme hledat hluboko v minulosti, jako samostatná věda se však vyvíjí až od konce 19. století. Sociální pedagogika vznikla v Německu a za zakladatele je považován Paul Natorp (1854-1924), který působil jako filosof a pedagog na univerzitě v Marburgu. (Klapilová, 2000, s. 8)

V České republice se pojem sociální pedagogika začíná užívat až po roce 1989. V roce 1991 vymezuje Baláž její konkrétnější rysy a díky těmto vytváří Kraus základní systém dělení pojmu sociální pedagogika:

1. druh metodologického přístupu k výchovnému procesu, sociální pedagogika tento proces považuje za jev odrážející všechny proměny společnosti,
2. pedagogickou disciplínu, která se zaměřuje především na procesy a oblasti, kde hraje dominantní roli vliv prostředí na jedince (tzn. mimoškolní, volnočasová, ústavní výchova, ...),
3. vědní obor, který se začal studovat ke konci 20. století a stále prochází vlastním vymezováním se a hledáním. (Kraus, 2008, s. 17–18)

V České republice je sociální pedagogika spojována se jménem Gustava Adolfa Lindnera, který je mnohými historiky považován za druhého největšího českého pedagoga po J. A. Komenském. Měl jak filozofické, sociologické tak pedagogické a psychologické vzdělání. Lindner ve svém posledním díle *Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním* (Lindner, 1888) usiloval o rozvoj sociální pedagogiky u nás.

Dnešní společnost vnímá nárůst sociálního znevýhodnění u ohrožených jednotlivců i skupin v naší společnosti, kdy dochází ke stále zvyšující se nerovnosti. Tato propast se neustále zvětšuje, proto je potřeba vnímat tyto nerovnosti a formou poradenství pomoci vhodnou interpretací norem a zákonů těmto ohroženým jedincům, či skupinám právě prostřednictvím sociální pedagogiky.

Bakošová (2005, s. 6-7) věří, že vlivem existence sociální pedagogiky v západní Evropě, vzhledem k růstu sociálních problémů a vlivem odkrývání tabuizovaných problémů, má sociální pedagogika v současnosti své opodstatnění. Snaha o vytvoření kompetencí sociálního pedagoga, jeho schopnosti pomoci, umět projevit lidem solidaritu s těmi, kteří zažili v životě krizovou situaci, schopnost empatie, míru respektu a uplatňování lidských práv, zvýšit citlivost vůči necitlivosti „dravých a drsných“ lidí, to jsou nadstandardní požadavky na práci sociálního pedagoga, kterých autorka věří, že je možno dosáhnout.

1.3 Základní pojmy

Chudoba

Rozprava o tom, kdo jsou sociálně znevýhodnění, kolik jich je a proč jsou chudí, je otázka, která znepokojuje sociology i veřejnost. Za mnoha odpověďmi nestojí jen fakta, ale i osobní a skupinové ideologie. Podle výsledků veřejného mínění je příčinou chudoby podle názoru lidí smůla, či osud. Dále je příčinou chudoby podle názorů veřejnosti nedostatek vůle a lenost. Častý názor je rovněž ten, že za chudobu může nespravedlnost ve společnosti, v neposledním případě se podle veřejnosti jedná o daň z pokroku. Vysvětlení chudoby tak v očích laické veřejnosti nese ideologickou zátěž, kdy se jedná o racionalizaci vlastních postojů k chudým a sociálně znevýhodněným. (Mareš, 1999, s. 60-61)

Sociální nerovnost

Pokud ovšem chceme diskutovat o nerovnosti a chudobě, musíme zmínit problém sociální stratifikace. Bez nerovnosti by nebylo chudoby. Patří mezi stěžejní témata sociologie již od jejího samotného zrodu jako vědy. Základními typy nerovnosti jsou nerovnost třídní a statusová, někdy také kastovní. S těmi je spjatá nerovnost příjmová, majetková, bohatství, privilegií, prestiže, či statusu. Nejde tak pouze o nerovnost v získávání zdrojů, ale i v možnostech jejího užití. Ty se posléze projevují jako nerovnost životních stylů a šancí. (Mareš, 1999, s. 14- 19)

Sociální znevýhodnění se sociální nerovností velmi úzce souvisí. Samotný termín sociální znevýhodnění je natolik doslovný, že i neinformovaný člověk dokáže intuitivně chápat jeho význam. Pokud však chceme ale opravdu porozumět veškerým aspektům sociálně znevýhodněných lidí, je zapotřebí si tento termín podrobněji popsat a vysvětlit, nikoliv si vystačit se samotným intuitivním vysvětlením. Termín sociální znevýhodnění se začal užívat teprve nedávno a vyplývá z charakteru současné společnosti. Je komplexní a zahrnuje v sobě všechny příčiny a důsledky vytěsňování lidí z většinové společnosti na její okraj. Neklade důraz pouze na její materiální a ekonomickou povahu. Důvody znevýhodnění nespátřuje v identitě založené na pohlaví, věku, etnicitě, rase. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 6, 16)

Sociální pedagogika jako životní pomoc

Při úvahách o modelu sociální pedagogiky jako životní pomoci můžeme vycházet z analýzy pojmu pomoc. Pokud si položíme otázku: „Co je to pomoc?“, odkryje se nám spousta asociací: podpora blízkého člověka, dobrá rada, slovo, skutek, materiální pomoc. Když se budeme ptát, kdo potřebuje pomoc, odpovídáme: malé, bezbranné dítě, nechtěné, opuštěné, zanedbané, týrané dítě, starý člověk, mladí lidé závislí na alkoholu, drogách, nezaměstnaní,

člověk pod tlakem vlastních problémů, osoby bez přístřeší, lidé v krizové situaci, bez smyslu života, rodina či jednotlivec v ekonomické tísní. Jak můžeme sami vidět, každý člověk se v období svého života může objevit v situaci, kdy potřebuje pomoc. (Bakošová, 2005, s. 51- 52)

Poradenství

Je považováno za všestrannou činnost, kterou se zabývají všechny pomáhající profese. Poradenství využívá nezbytné schopnosti člověka, ke kterým patří umění učit se, využívat a třídit informace, správně se rozhodnout, spolupracovat s druhými lidmi, účinně komunikovat, chápat měnící se svět, ale především seberozvíjením objevovat svou osobnost. Poradenstvím můžeme nazvat snad každou práci, při které dochází ke kontaktu s druhými lidmi. (Matoušek, 2003, s. 83)

Krize

Krize je často užívána ve všech oblastech, které souvisí s lidskou činností, označující problematickou, negativní situaci. Hovoříme o krizi finanční, hospodářské, ekologické, energetické. Rozlišujeme rovněž krizi středního věku, životní krizi, krizi pubertální, krizi stárnutí, krizi rozumu, afektivní krizi. Krize tedy postihuje od velkých celků a institucí také skupiny a jednotlivce. Podle psychologického slovníku je výraz krize užíván v souvislosti s extrémní psychickou zátěží, životní událostí, nebezpečným stavem. V průběhu života se každý jedinec setká s nejrůznějšími krizemi, ve kterých je každý jedinec doprovázen pocitem neklidu, strádání, napětí, smutku a neuspokojení. (Vykopalová, 2007, s. 5)

Krizová intervence

Krizová intervence poskytuje specializovanou pomoc osobám, které se ocitly v krizi. Jedná se o zásah na úrovni rodiny, nikoliv o individuální psychoterapeutický zásah. Vývoj tohoto specifického postupu ovlivnil rozkvět psychoanalýzy a dalších psychoterapeutických směrů, dále vznikly rozsáhlé studie v oblasti traumatické neurózy a pochopení práce s nepatologickým smutkem. Krizová intervence poskytovaná osobám se sociálním znevýhodněním poukazuje na deficit ve službách, které by mohly prospět těm, kdo se pod vlivem nezaměstnanosti, chudoby, násilí a různého zneužívání, rasové a třídní diskriminace ocitají v situacích, kde jsou krize a její projevy i následky velmi častým jevem. (Matoušek, 2003, s. 129)

2 NEROVNOST A SOCIÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ

Dle Mareše (1999, s. 23) sociologická analýza popisuje příčiny a důsledky nerovnosti a sociálního znevýhodnění především v terminologii sociální organizace a sociální struktury, kam: patří sociální pozice, sociální status, sociální role. Tomuto způsobu popisu dává přednost před popisem možných příčin a důsledků. Těmi mohou být individuální vlastnosti a charakteristiky jedinců, jako nedostatek talentu schopností, lenost a jiné. Dalšími příčinami mohou být situační faktory, jako osud, smůla. Nerovnost a sociální znevýhodnění přitom chápeme jako:

1. nerovné vztahy sociálních struktur- status, pozice a role
2. nerovnost jedinců, či skupin, kteří se v sociální struktuře pohybují ve vztahu k ostatním jedincům ve společnosti jako celku

2.1 Vnější vlivy sociálního znevýhodnění

Brož, Kintlová, Toušek (2007, s. 8) zařazují mezi vnější vlivy sociálního znevýhodnění takové jevy, které jsou mimo kontrolu a dosah znevýhodněných osob. Vnější vlivy jsou dány širšími společenskými podmínkami. Tyto vlivy nemohou sociálně znevýhodnění lidé ovlivnit vlastním jednáním nebo jen velmi obtížně.

Do této oblasti patří zejména:

- Bytová politika státní správy a místní samosprávy
- Trh práce
- Sociální politika státu
- Stigmatizace či diskriminace některých osob na základě charakteristik jako rasa, sociální status, národnost, etnicita apod.

Podle Mareše (2000, s. 287) je zdrojem chudoby a sociálního znevýhodnění z obvyklého životního standardu a rovných životních šancí nejcitelnější ekonomické znevýhodnění. Obvykle jej pozorujeme ve společnosti lidí či v daném kolektivu (zejména marginalizací na trhu práce a nezaměstnaností). Sociální znevýhodnění v užším smyslu brání užívat určité sociální statusy či sociální instituce. Politické znevýhodnění je upřením politických, občanských, ale i základních lidských práv a zabráněním vlivu na společnost i vlastní osud. Kul-

turní znevýhodnění je odepření práva jedince či kolektivity podílet se na kultuře společnosti a sdílet její kulturní kapitál, hodnoty i vzdělanost. Tyto dimenze znevýhodnění souvisejí se znevýhodněním z reflexivního zařazení do širšího sociálního řádu. Mechanismy znevýhodnění jsou i psychologické, jde také o útok na celistvost osobnosti vylučovaných jedinců.

2.2 Vnitřní vlivy sociálního znevýhodnění

Vnitřní vlivy sociálního znevýhodnění jsou takové příčiny, které jsou důsledkem chování jednotlivých lidí, kterých se sociální znevýhodnění týká. Tito lidé mohou svou situaci sociálního znevýhodnění přímo způsobovat, anebo posilovat nežádoucím vlivem. I když se jedná o příčiny individuální, většinou jsou důsledkem vnějších vlivů. Patří zde například:

- Dlouhodobá nezaměstnanost a s tím spojená ztráta pracovních návyků
- Finanční negramotnost a neschopnost hospodařit s penězi
- Orientace na okamžité uspokojení potřeb, která plyne z dlouhodobé frustrace
- Nízká motivace a apatie k řešení vlastních problémů

(Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 9)

Příjmová nerovnost a nerovnost bohatství patří mezi nejviditelnější formy sociálního znevýhodnění. Příjem chápeme jako částku, kterou jedinec získává svou aktivitou, dnes nejčastěji realizací na trhu práce nebo v nějaké jiné souvislosti spojené s trhem práce. Může to být mzda, renta, podíl na disidentech, zisku a jiné platby. Zde patří rovněž dávky sociální pomoci a sociální podpory. Ve skutečnosti je velice těžké zjistit majetkový stav současných jednotlivců i rodin, zatímco zjištění příjmu je mnohem dostupnější. Nerovnosti v příjmech jsou dány sociální pozicí, ale mohou se zde promítat i jiná znevýhodnění, jako jsou věk, pohlaví, národnost, profese a další. V mnoha ohledech mohou být tato znevýhodnění důsledkem diskriminace- nižší mzda, zařazení v nižším trhu práce. (Mareš, 1999, s. 27)

Otázkou sociální nerovnosti se zabývají základní sociologické teorie. Jakýsi pokus o konstrukci mechanismů sociálního znevýhodnění obsahují i teorie okolního světa. Popis přináší i teorie ekonomické a politologické. Každý člověk, i laik, má své vysvětlení toho, proč se nachází na té příčce sociálního žebříčku. Okolní společnost rovněž zajímá, jaký je současný stav nerovnosti mezi lidmi a s tím související znevýhodnění, a jak se její vnitřní diference vyvíjí. V sociologii, stejně jako ve společnosti je známa poměrně široká shoda

v tom, že sociální nerovnost je založena na nerovném rozdělení zdrojů a projevuje se hlavně ekonomickou mocí. (Možný, 2006, s. 94)

2.3 Mechanismy sociálního znevýhodnění

Mareš (s. 287, 2000) popisuje v současnosti jádro problému sociálního znevýhodnění jako fakt, že se znevýhodnění jedinci ale i celé znevýhodněné sociální skupiny nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti. Na jejich realizaci, což – a to je podstatné – vede k jejich chudobě a sociální či kulturní izolaci. Je to proces oddělování jedinců i sociálních skupin z organizací či komunit, z nichž je složena společnost.

Mechanismy sociálního znevýhodnění jsou vlastní způsoby řešení vytěsňování osob a skupin na okraj společnosti. Tyto mechanismy se projevují v mnoha oblastech života:

- Prostorové znevýhodnění
- Ekonomické znevýhodnění
- Kulturní znevýhodnění
- Sociální znevýhodnění
- Symbolické znevýhodnění (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 9)

Prostorové znevýhodnění

Kraus (2008, s. 97- 98) popisuje, že vedle tradičního městského prostředí se dnes stává specifický typ lokality sídliště. Jedná se o zvláštní typ městského prostředí, který je specifický osobitým komplexem vztahů. Jsou to často lokality bez tradic, bez kulturních institucí, škol, zdravotnických a kulturních služeb. Při jejich výstavbě se často zapomnělo na travnaté plochy, hřiště, parky, tedy na děti a možnosti relaxace a odpočinku. To se nutně promítá do osobnosti zdejších obyvatel. Novým jevem je výstavba nových lokalit venkovského typu v blízkosti měst, jedná se o periferní městečka a satelity. Lidé tak reagují na to, že ve městech se nedá žít, hledají kompromis mezi životem na vesnici a ve městě. Jsou ale izolované, bez vzájemných vazeb na okolní lidi, protože ráno všichni, včetně dětí odjíždějí a vracejí se až ve večerních hodinách. Regionální prostředí představuje komplex různých obcí městského i venkovského typu, ke kterým přísluší metropole. Každý region má specifické přírodní a kulturní podmínky, díky kterým si zachovává svou tvář.

Reichel (2008, s. 36- 37) uvádí, že demografické parametry jednotlivých společenství měly vždy své ekonomické, politické a sociální důsledky. Počet obyvatel příslušníků určité společnosti může znamenat dostatek pracovních sil. Dostatek lidí lépe využívá půdu a další přírodní bohatství, uplatňuje rozvoj výroby a některých technologií, které vyžadují dostatek pracovních sil. Hustota osídlení způsobuje zdravou soutěživost a konkurenci, která urychluje výměnu informací, mohou se zde více uplatnit nadaní a kreativní jedinci s mimořádnými schopnostmi a s vyšší pracovní a odbornou specializací.

Prostorové vyloučení je nejviditelnějším projevem sociálního znevýhodnění. Sociálně znevýhodněné osoby obvykle žijí v lokalitách s nízkou kvalitou bydlení. Tyto lokality mohou mít podobu buď jednoho či více objektů nebo městské části. Tyto lokality nazýváme solně vyloučené lokality, ghetta, či chudinské enklávy. Místní samosprávy tyto lokality označují v lepším případě jako „byty pro sociálně slabé“, dost často se ale hovoří o „holostech“ nebo „bytech pro neplatiče“. Ve většině případů se zde lidé ocitají nedobrovolně, v důsledku sociálního znevýhodnění, většinou ekonomického. Život v této lokalitě přináší obrovskou zátěž pro samotné obyvatele, ale i pro místní samosprávu, protože náklady na provoz těchto lokalit jsou dosti nákladné. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 10)

Suša (2010, s. 237-239) se zabývá jednou z kritických alternativních koncepcí proti globální politice, kterou je rozvoj „lokalizace“. Globální podpora lokálního rozvoje má být založena na „solidaritě a internacionalismu“ celkového mezinárodně organizovaného partnerství. Globalizace je způsob, kterým vlády odpírají práva svých občanů ve prospěch zahraničních korporací a investorů a přesouvají tak sociální rizika na bedra sociálně znevýhodněných. Lokalizace by měly být zaměřeny na snižování sociálně znevýhodněných a měla by vést ke zlepšení životních podmínek, sociální infrastruktury a ochraně životního prostředí. Neméně důležitým cílem by měla být strategie, která by podpořila lokální rozvoj pracovních míst, čímž bude docházet ke snižování nezaměstnanosti v lokálních oblastech.

Ekonomické znevýhodnění

Ekonomické znevýhodnění se projevuje uzavřením příležitostí na trhu práce, znemožněním životních šancí, chudobou. Na omezený přístup k finančním zdrojům jsou lidé nuceni reagovat tak, aby dokázali získat aspoň částečný přístup k finančním zdrojům k uspokojení základních potřeb. Adaptací na ekonomické znevýhodnění lidé reagují černou ekonomikou a orientací na černém trhu práce, dále závislostí na sociálních dávkách. „Práce na černo“ je

využívána nejčastěji v situaci vysoké zadluženosti, kdy je pro člověka nejvýhodnější zaměstnat se bez legálních srážek, protože po odvodu daní, exekucí a dalších srážek lidem nezůstávají žádné další prostředky. Uzavření na trhu práce bývá důsledkem nejen neschopnosti získat pracovní příležitost na trhu práce, ale také vysokou zadlužeností, či ztrátou pracovních návyků. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 11, 17)

Napětí mezi zaměstnáním a rodinou je v současné době velmi častým tématem nejen uvnitř rodin, ale i v podnikatelských kruzích a na současné politické scéně. Stále častěji se hovoří o potřebě zharmonizovat tento vztah mezi oběma sférami, a to jak ve firmách, na veřejnosti i v politice. Tyto snahy o snížení napětí a harmonizaci vztahu mezi oběma sférami jsou předmětem rozsáhlého výzkumného bádání sociálních věd, které zajímá především zdroj růstu napětí mezi pracovní a rodinnou sférou. Zda se jedná spíše o produkt strukturálních faktorů, hodnotových orientací, kulturního tlaku, či preferencí jedince. (Sirovátka et al., 2006, s. 19)

Novotná, Fejt (2006, s. 197) uvádějí státní politiku zaměstnanosti, kterou spravuje zákon č. 435/2004, Sb., o zaměstnanosti a jejím obsahem jsou zvláště:

- nabídka poradenských, informačních a zprostředkovatelských služeb na trhu práce
- poskytnutí práva na zaměstnání
- sledování a vyhodnocování situace na trhu práce spolu se zpracováním prognóz a nabídkou koncepce zaměstnanosti a rozvoje lidských zdrojů
- poskytování podpory v nezaměstnanosti a při rekvalifikaci
- koordinace a tvorba jednotlivých programů a zajištění priorit v oblasti zaměstnanosti, zapojení do mezinárodních programů a rozvoj lidských zdrojů

Kulturní znevýhodnění

Za kulturní znevýhodnění považujeme nedostatečnou možnost přístupu ke vzdělávání a vědomostem, které jsou většinou společností ceněné a uznávané. Odborně pojednáváme o znevýhodnění na sdílení kulturního kapitálu společnosti. Děti z „problémových rodin“ bývají umísťovány do zvláštních a speciálních škol, čímž získávají nižší vzdělání. Dalším důvodem bývá rovněž nízké vzdělání rodičů, pro které není vzdělání dětí prioritou, a proto své děti dostatečně nemotivují ke vzdělání a spokojenosti ze školních úspěchů. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 12)

Konflikt mezi orientací většinové společnosti a orientací rodiny je v českých podmínkách nejvíce znát na příkladu romských rodin. Konflikt se projevuje proto, že původní generace vyrůstaly v jiných společenských podmínkách než dnešní generace. Tato původní kultura etnické menšiny měla jiný hodnotový žebříček, jiný úhel pohledu na mužskou a ženskou roli, jiný systém trestů při prohřešcích proti morálce. Znalost jazyka je odlišný u rodičů a dětí, patřících k menšinám. Z tohoto důvodu různé sociální programy nabízejí jazykové kurzy pro rodiče těchto dětí. Rodičovská generace národnostních menšin se více potýká s konfliktem vůči většinové společnosti. Rodiče se tak často snaží chránit rodinu vůči vnějším vlivům většinové společnosti, což vyvolává ztrátu schopnosti efektivně se vyrovnávat s tlakem většinové společnosti. (Matoušek, 2003, s. 186)

Jedním z významných aspektů znevýhodnění je nerovnost ve vzdělávání. To je často chápáno jako prostředek zrovnoprávnění. Je často považováno za možnost společenského vze-stupu, redukuje nerovnost rozdělení moci a bohatství, mladým lidem dodává schopnosti, dovednosti a znalosti potřebné k plnohodnotné pozici. Nerovnost vzdělávání a kulturního znevýhodnění obecně se zakládá kromě přístupu společnosti, především v rodinách. A to nejen neschopností chudých a znevýhodněných rodin posílat své děti do kvalitní a drahé školy. Jedná se i o neschopnost poskytnout dětem dostatečné poznatkové zázemí a kulturní kapitál v podobě návštěv kulturních akcí, knihovny, možnost poradit dětem s učivem a další. Děti z různých společenských vrstev si tak již ve svém raném dětství vytvářejí různé formy řeči, kódy, odlišnou schopnost verbalizovat myšlenky. Děti z vyšších vrstev jsou tak lépe schopny vyjadřovat a zobecňovat své myšlenky, což vede k lepšímu prospěchu ve škole a dalšímu uplatnění ve společenském životě. (Mareš, 1999, s. 37-38)

Kraus (2014, s. 103) zmiňuje význam pečovatelské funkce výchovných zařízení, kdy k důležitým činnostem školských institucí patří oblast péče o žáky z hlediska zdraví, bezpečnosti a psychické pohody. Další významnou funkcí je poradenská činnost, kterou většinou vykonávají výchovní poradci z řad učitelů nebo profesionální psycholog. Ten by se měl spolu s učiteli zabývat nejen otázkami studijních předpokladů, výběru profese, ale rovněž diagnostikou osobnostních zvláštností, schopností a pomoci v řešení výchovných i prospěchových těžkostí. Tato pomoc rodičům a dětem je vhodná zejména tam, kde si rodina neví rady, jakým směrem orientovat vývoj svého dítěte.

Sociální znevýhodnění

Novotná, Fejt (2009, s. 191) uvádějí ústavní východisko pro sociální ochranu obyvatelstva, kterou nalezneme mimo jiné v Listině základních práv a svobod, v části čtvrté, která upravuje sociální, hospodářská a kulturní práva. Hovoří se zde rovněž o právu každého získávat prostředky k obživě prací, přípravě na povolání a svobodné volbě na povolání, a o povinnosti státu v přiměřeném rozsahu a při splnění zákonných podmínek hmotně zajistit toho, kdo nemůže získávat prostředky k obživě bez vlastní viny. V rámci sociální ochrany obyvatelstva působí systémy veřejnoprávní sociální ochrany, kterými jsou:

- Státní politika zaměstnanosti
- Důchodové pojištění a penzijní připojištění
- Zdravotní pojištění
- Nemocenské pojištění

Za sociální znevýhodnění považujeme fakt, že společenský život sociálně znevýhodněných osob se mezuje na kontakty mezi lidmi se stejným postavením, jako oni a počet těchto kontaktů je často nižší, než počet kontaktů většinové společnosti. Podobně jako u kulturního znevýhodnění, hovoříme o znevýhodnění na sdílení sociálního kapitálu společnosti. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 13)

Dle Mareše (1999, s. 201-203) se sociální znevýhodnění související s chudobou naplňuje novým obsahem spolu se zakládáním nerovnosti v sociálním postavení jedinců i celých sociálních kategorií. Systém sociální politiky v České republice v současnosti spočívá na třech pilířích:

- Sociální pomoci, dávky mají dorovnat příjmy domácností, jedinců a rodin na úroveň stanoveného existenčního minima
- Sociální podpoře, dávky zamezují poklesu životní úrovně, způsobených různými nepředpokládanými životními událostmi jako jsou úmrtí v rodině, závislé děti a podobně
- Sociálním pojištěním, dávky pojištěncům plynou z dříve placeného pojištění a z příspěvků dalších subjektů, například zaměstnavatelů

Dalšími součástmi jsou mimo jiné také institut minimální mzdy, aktivní politika nezaměstnanosti, poradenství, terénní a sociální služby, sociálně právní ochrana dětí a ochrana bydlení.

Symbolické znevýhodnění

O symbolickém znevýhodnění hovoříme v důsledku „nálepkování“, nebo „stigmatizace“ osob, které mají status jedince nezaměstnaného, neplatiče a jiné. Sociální znevýhodnění se tak odehrává v rovině významů, kdy jedince většinová společnost považuje za „neplatiče“ nebo „nepřizpůsobivé občany“. Tyto charakteristiky bývají lidem přisuzovány většinovou společností, ačkoliv mohou být nepravdivé. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 13)

Symbyly nerovnosti a jejich znevýhodnění se v průběhu lidstva neustále mění. Rovněž se mění jejich znalost mezi lidmi, co se ale nemění, je jejich základní stratifikační smysl. Místo, kde člověk žije, dům, kde stojí, auto, šaty, boty, mobilní telefon, ale i aktivity (golf, jízda na koni, tenis), členství v různých prestižních klubech, vzdělání poskytované dětem, jazyk – to vše může být v zásadě trusový symbol. Ani masový konzum symbolické znevýhodnění neodstraní. (Mareš, 1999, s. 34)

V rámci stejné kultury se lidé liší rodinnými hodnotami a svou hodnotou orientací. Existuje tak určitý rodinný kodex, podle kterého členové rodiny regulují své chování. Tento kodex si rodina připomíná hmotnými památkami, které se předávají z generace na generaci. Obvykle se jedná o jakýsi rodinný poklad v podobě legend. Na legendy se mohou vázat i rodinné mýty a pověry, které členové rodiny přisuzují i nejrůznějším rodinným „symptomům“, které jsou v rodině v neřešeném stavu. (Mareš, 2003, s. 186)

3 PŘÍČINY SOCIÁLNÍHO ZNEVÝHODNĚNÍ A ZPŮSOBY JEHO ŘEŠENÍ V PRAXI

Podle Mareše (1999, s. 61) existují tři příčiny sociálního znevýhodnění:

- sociální znevýhodnění jako důsledek uspořádání sociálního a ekonomického systému společnosti
- sociální znevýhodnění jako výsledek lenosti, nestřídmosti a neprozíravosti jedinců, kdy se jedná o důsledek individuálních nedostatků. Lze ji překonat disciplínou a novými postoji
- sociální znevýhodnění jako důsledek mnoha situací, s tím souvisí i tendence koncentrovat se na určitém území a vytvářet subkulturu, která jedince zpětně do sociálního znevýhodnění a s tím související chudoby zpětně uzavírá a brání lidem z ní se vymanit

Bakošová (2008, s. 56- 57) upozorňuje na metody sociální pedagogiky, které je možno uplatnit při řešení v praxi, tyto metody mohou být použity na individuální úrovni, skupinové i na úrovni pracovních vztahů:

1. Metoda kompenzace nevhodných podnětů

- tuto metodu lze použít individuálně i skupinově. Její řešení spočívá v nahrazení nevhodných podnětů, které narušují integritu osobnosti, podněty různých jiných alternativ. Při použití této metody je velmi důležité, aby nedocházelo k manipulaci klienta. Pokud by se jednalo například dítě, které žije v nedostatečně podnětném prostředí, bylo by zapotřebí zjistit, kteří lidé z jeho okolí jsou pro dítě zdrojem jistoty a bezpečí.

2. Metoda posilování vlastních kompetencí

- tuto metodu používáme při zjišťování, nakolik je klient spolutvůrcem svého života a nakolik mu život usměřňuje někdo druhý, popřípadě s klientem manipuluje. Vhodné je, aby dítě, mladý člověk, rodič, pochopili, že má svobodnou volbu v rozhodování a že je spolutvůrcem svého vlastního života.

3. Metoda plánování pozitivní perspektivy

- aktuální stav člověka, který potřebuje pomoc je vždy nepříjemný. Tato metoda je založena na utváření návyků, které přispějí k řešení krizové situace.

4. Metoda orientovaná na seberealizaci

- nedostatek vhodných podnětů vede k mnohým frustracím, které lze odstraňovat pomocí vhodných zájmů, spokojenosti v práci, která by měla být koníčkem. Seberealizaci rozvíjíme člověka, který má svou identitu i autonomii.

5. Metody nabídky podnětů vyplývají z individuálních potřeb

- člověk, který se ocitne v krizové situaci ani neví, že se do ní dostal následkem frustrací, proto je potřeba nabídnout seberealizační potřeby, potřeby jistoty a bezpečí s přihlédnutím k individuálním možnostem a schopnostem.

6. Preventivní metody

- jsou specifické při každém krizovém řešení. Popisují je různí teoretici a odborníci jak z drogového prostředí, tak ze sociálně- patologických jevů. Prevenci rozlišujeme na primární, sekundární a terciární, přičemž primární prevence je pro nás nejdůležitější- vede k osvětě před sociálně- patologickými jevy.

7. Metody výchovného a sociálního poradenství

- jedná se o metody, které vycházejí z poradenských teorií a strategií. Mohou být kognitivní, psychodiagnostické, behaviorální a emotivní.

Požadavky na pracovníka poskytujícího sociální poradenství, sociální rehabilitaci, či krizovou pomoc jsou obsaženy v Zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Každý z odborníků v oboru sociálních, psychosociálních nebo sociálně- zdravotních může poskytovat v případě krizové intervence vlastní specializační úhel pohledu. Podmínkou pro vedení krizové intervence je specializační psychoterapeutický výcvik. Můžeme hovořit o odbornících, kteří mají odpovídající vzdělání a výcvik, a jsou za své služby placeni. Dále hovoříme o dobrovolnících, kteří mají odpovídající vzdělání, ale za své služby nejsou placeni. V neposlední řadě jsou nezbytný přínosem také laici, kteří nemají odborné vzdělání, ale pouze výcvik a jsou placeni. Tito pracovníci aktivně vyhledávají a poskytují informace ve prospěch obětí. (Vykopalová, 2007, s. 28)

Matoušek (2003, s. 195- 196) poukazuje na typy služeb, poskytovaných rodinám, které odlišujeme podle délky trvání jako dlouhodobé a krátkodobé. Dále podle prostředí poskytované služby- v rodině, komunitním centru, institucionální práce s rodinou nebo jinde. Podle podnětu k práci s rodinou hovoříme o ohrožení dospělého, dítěte, rozvodové situaci.

Při práci s ohroženou rodinou postupujeme užitými metodami- poradenství, svépomocné skupiny, odborně vedené terapie.

3.1 Faktory sociálního znevýhodnění

Biologické faktory

Reichel (2008, s. 22-26) uvádí biologické faktory, které se vyskytují na této planetě. Vlivem těchto biologických faktorů jsou lidé dvojího pohlaví, rozdílného věku, barvy kůže a s diferencovanou genetickou výbavou, společně mají to, že jsou to živočichové. Člověčí zvláštnost spočívá ve schopnosti vytvářet vlastní, specifické, ve srovnání s přírodou umělé prostředí. Jako vše živé, i člověk je de facto zrozen ke smrti, s čímž se snaží během svého života určitým způsobem vypořádat každý jedinec. Fenomémem zrození, smrti a zplození se během vývoje lidstva zabývá spousta rituálů a mystérií, které jsou lidským, sociálním světem těchto biologických apriorit.

Matoušek (2003, s. 208) rozlišuje základní dělení potřeb na tělesné, tedy biologické, psychické a sociální. Zvláštní potřeby některých ohrožených osob vyplývá z jejich odlišného vzhledu, barvy kůže, nemoc, úrazu, postižení a dalších. Mezi základní biologické potřeby nepochybně patří čistá voda, čistý vzduch, vhodná teplota prostředí, přiměřená strava, stále přístřeší a ochrana před škodlivými vlivy. Proto je nutné tlumení xenofobních a rasových nálad, vhodnou osvětou v širším sociálním a ekologickém prostředí se snahou změny myšlení nevhodných postojů.

Pokud by si nebyl člověk vědou svou biologickou, plodivou a smrtelnou povahou vědom, neměl by důvod rozjímat o uspořádání vesmíru, lásce, vědě a životě se všemi jeho zvláštnostmi. Lidskou kulturu lze chápat jako snahu pomíjivého stvořit něco nepomíjivého. Člověk se tak vymanil z živočišné říše a začal si vytvářet vlastní prostředí. Poměrně dlouhá závislost dětí na rodičích poskytuje člověku podmínky pro komplexní péči a přiměřený čas pro biologické dozrávání i sociální učení. Biologické faktory mají zásadní vliv na společenský život, který zpětně ovlivňují. Vývoj zdravotnictví dnes již překonalo spoustu dříve neléčitelných nemocí, před mnoha úrazy je možno se chránit. Přežívají novorozenci, kteří by dříve neměli možnost na přežití. V chudších, méně vyspělých zemích ale bohužel ještě stále existují biologické faktory, které vytvářejí konkrétní tvář určité společnosti, jsou jimi například onemocnění s pandemickou povahou. (Reichel, 2008, s. 25-27)

Zájem o harmonizaci rodiny a zaměstnání nečekaně roste v době, kdy počet zakládaných rodin neustále klesá a kdy se hovoří o krizi sociálního státu, nikoliv ale o krizi významu rodiny jako sociální instituce. Je to dáno jak tlakem o tendenci individualizace lidského osudu jako důsledku vyvazování jedinců z třídních vrstev. Rodina ani zaměstnání všech členů rodiny přitom neztrácejí klíčový význam. Příjem ze zaměstnání zůstává pro velkou část obyvatel průmyslových společností jedním z hlavních zdrojů standardů života i základnou investicí do budoucna, patří zde například péče o zdraví, důchodové pojištění, vzdělání dětí. Na druhou stranu může zaměstnání a jeho přílišná závislost rodin na standardu života brát čas potřebný k tomu, aby mohla rodina plnit všechny své funkce. Ohrožuje tedy všechny jejich vztahy. (Sirovátka et al., 2006, s. 47)

Při vyjmenovávání biologických faktorů bychom měli dát na zřetel k pohlaví nebo tenderu. Feminizace chudoby je dnes velmi diskutována, zvláště pak sociální znevýhodnění osamělých matek, svobodných žen, ale rovněž sociální znevýhodnění žen uvnitř úplných rodin. Sociální znevýhodnění žen má větší rozsah než sociální znevýhodnění mužů, vše je dáno jejich postavením na trhu práce. Míra zaměstnanosti je u žen celkově nižší a míra nezaměstnanosti celkově vyšší než u mužů. Ženy jsou méně často zařazovány do kvalifikovaných a manažerských pozic než muži. Mzdová diskriminace žen v porovnání s muži na stejných pozicích. Diskriminace žen a jejich role v rodině je často ideologizována, muž má živit rodinu, zatímco od ženy se očekává, že bude pečovat o děti, domácnost i o pracujícího muže. To se dále promítá do jejich nižších příjmů. (Mareš, 1999, s. 51-52)

Každý z nás je ženou nebo mužem, tento fakt je biologicky daný. Je ale úkolem rolí, zda svou roli zvládáme. To, jestli jsme mužem, či ženou je jednou z hlavních dimenzí osobnosti. Pokud tedy chceme pozitivně ovlivňovat člověka, je třeba k tomu brát zřetel. Ze studií víme, že postavení mužů a žen se ve společnosti značně liší. Například v Česku bylo v roce 1990 zjištěno, že nezaměstnanost žen je vyšší oproti mužům. Platy žen činily v průměru jen 73 % průměrných platů mužů. Ve vyšších funkcích byl poměr žen 2,46:1 ve prospěch mužů. Tato situace je obdobná ve většině zemí EU. (Helus, 2004, s. 141)

Studie sociálního znevýhodnění konstatují, že riziko a rozsah chudoby se mění v závislosti na věku. Nejvíce je pak ohrožen ve třech obdobích životního cyklu: v dětství, během rodičovství a ve stáří. Rozhodující vliv je dán poklesem příjmů, či záměnou mzdy za starobní důchod. Staří lidé tvoří ve všech evropských zemích nejpočetnější skupinu chudých a patří tak mezi nejzranitelnější. Sociální znevýhodnění starých lidí je dnes zvláštním fenoménem,

a to i v současné Evropě, přestože se daří situace zlepšovat. Sociální znevýhodnění ve stáří je totiž často jen pokračováním nerovnosti a chudoby v obdobích, která stáří předcházejí. Vznikají tak dvě populace důchodců: první je relativně bohatá a důchod prožívá jako svou poslední velkou dovolenou, druhá je obecně chudá, závislá na státním důchodovém zabezpečení. (Mareš, 1999, s. 49-50)

Prostředí

Kraus (2014, s. 66-67) se zabývá pojmem prostředí jako všeobecně známým a užívaným. Vždy jde o určitý prostor existující kolem nás, tedy o určité předměty a jevy, o určitý prostor, o objektivní realitu. Pokud tento prostor vytváří podmínky pro život, pak se jedná o životní prostředí. Pokud hovoříme o životě člověka, společnosti, pak kromě základní přírodních faktorů- fauna, flóra, půda, vodstvo, atmosféra, nemůžeme opomenout rovněž podmínky společenské a kulturní. Prostředí člověka vytváří vedle hmotných předmětů rovněž vztahy, vedle materiálního systému i prvky duchovní, jako morálka, věda, umění a další. Všechny tyto systémy prostředí působí na člověka podněty, nezbytnými pro rozvoj osobnosti. Životní prostředí tak můžeme popsat jako prostor, který obklopuje člověka, s nímž je člověk ve vztahu vzájemného působení, ovlivňuje ho a člověk na tyto podněty reaguje a svou prací jej přetváří.

Reichel (2008, s. 26-29) popisuje, že pro určité prostředí, které člověk obývá, je charakteristická řada parametrů geofyzikální povahy. Způsob života v různých společnostech se v jednotlivých oblastech vyvíjel diferencovaně, podle toho, jak to umožňovaly geofyzikální parametry. Jinak organizoval svůj pracovní a společenský život člověk v poušti a jinak ve stepi nebo v polárních oblastech. Poměry mezi časem určeným k práci a k odpočinku byly diametrálně odlišné, stejně jako denní režim, či roční rytmus. Geografické poměry tak odjakživa ovlivňovaly podobu všech stránek materiálních i nemateriálních statků, charakter vnitřních sociálních vztahů a celkového života ve společnosti.

Termínem socializace nazýváme vývoj a utváření osobnosti člověka působením sociálních vlivů, které na tyto vlivy odpovídá tak, že se s nimi vyrovnává a tvořivě na ně reaguje. Proces socializace se vznikáním člověka souvisí tak, že jedinec je postupně vybavován následujícími charakteristikami:

- obecně lidskými
- individuálně jedinečnými, vystihujícími jeho osobnostní, svébytný ráz

- sociokulturně specifickými, patřícímu danému společenství, ve kterém jedinec žije (Helus, 2004, s. 173)

Socializace člověka je během prvních let jen stěží možná mimo rodinu. Pokud v historii lidské společnosti docházelo k nahrazování rodiny nějakou jinou institucí, vždy se posléze uznala nenahraditelnost rodiny a od podobných pokusů se ustupovalo. Dítě si nedokáže osvojit vhodné postoje, dovednosti a hodnotovou orientaci, pokud nebude mít pocit jistoty v blízkých lidech. Rodina je tak pro člověka od pradávna základním zdrojem důvěry v období, kdy jsme v nesnázích a potřebujeme pomoci. (Matoušek, 2003, s. 183)

Etnické minority

To, že jsou rodiny různé, by sociologie mohla jen stěží ke své vlastní škodě přehlížet. Zjevná je rovněž ještě jedna diferenciací, a sice že každé dvacáté české dítě je Rom. Pokud budeme zahrnovat rodinu Romů mezi českou rodinu, dopouštíme se etnocentrismu, které nemůže mít dlouhé trvání. V české společnosti zde proti sobě působí dvě tendence: tendence k multikulturalitě a segregaci etnik a tendence k homogenizaci společnosti, pomocí které se konzumním způsobem života posouváme až na úroveň globalizace. Zajímavým příspěvkem je Jakoubkův postoj, který tvrdí, že romská kultura u nás dnes už prakticky neexistuje. Svěbytná kultura se k nám do České republiky z romských osad ze Slovenska prakticky nepřenesla. To, co z ní zbylo, je de facto kultura bídy a Romové jsou dle Jakoubka dnes už jen ahistorickou konstrukcí romologů a aktivistů. Ať už zde nalezneme subkulturu založenou na romských tradicích, či jen obecnou subkulturu bídy by bylo vhodné dále studovat. (Možný, 2006, s. 111)

Prostorové oddělení sociálně znevýhodněných od hlavního proudu společnosti a vytváření ghett vede ke kultuře ghetta (ghetto culture). Důležitými faktory pro vytváření těchto ghett je především vysoká nezaměstnanost a vysoký podíl svobodných matek. Nezaměstnanost tak současně s obyvateli ghett neustále stoupá v důsledku jejich nízké kvalifikace. Muži zde častěji umírají, v mnoha případech násilnou smrtí, díky tomu roste počet svobodných matek s dětmi, také z toho důvodu, že většina mužů je ve vězení. Díky útěku středních vrstev z tohoto prostředí v ghettech upadá síť obchodů, školství, ale i zájem o snižování kriminality. Ekonomická deprivace spolu se sociální izolací vedou k posilování kultury ghetta. (Mareš, 1999, s. 183-184)

3.2 Sociálně znevýhodněná rodina a práce s ní

Reichel (2008, s. 177) chápe rodinu jako nejpřirozenější, nejpůvodnější a nejdůležitější lidskou skupinu a instituci, jako základní stavební prvek sociálních struktur i jako ekonomickou jednotku. Specifičnost rodiny spočívá v tom, že se jí člověk stává již v okamžiku svého zrození. Žádná jiná sociální skupina tak nedává jedinci tak významné a vzájemně propojené funkce jako rodina. Nepostradatelnou součástí je tak hlavně socializační funkce.

Sociologie rodiny je orientována obecně, třídní asociální stratifikaci vesměs nerozlišuje. V sociologii rodiny se měří především vliv nerovného přístupu k ekonomickým zdrojům, udávaný vesměs skrze příjem. Vzdělání a prestižní povolání jsou další dva indikátory, které udávají konstrukci ukazatelů, označovaných jako SES (socioekonomický status). I když ovšem víme co a jak měřit, musíme ještě zvážit přiměřené údaje o jednotce. Je jí rodina, nebo jednotlivec? Při měření statusu muže a statusu rodiny zjišťujeme, že jsou totožné. Stačí stratifikačně zařadit muže a je zařazena celá, nukleární rodina. Z tohoto prvního velkého českého výzkumu sociální stratifikace vyšel úspěšně Machonin a kol. 1969. (Možný, 2006, s. 95- 96)

Podíváme-li se do úvodního ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně, zjistíme, že součástí sociálně- právní ochrany dítěte je i působení směřující ke zlepšení narušených funkcí rodiny. Jedním ze základních principů sociálně-právní ochrany je předcházení vzniku problémů nebo jejich zvětšování. Důležité je zavčas ochránit život, zdraví a příznivý vývoj dítěte a vědět o dětech a rodinách s dětmi, které včasnou pomoc potřebují. Proto mnoho úkolů spočívá především v prevenci a ve výchovném působení, které se ukládají zvláště obecním úřadům a obecním úřadům obcí s rozšířenou působností. Ty mají zvláště činit potřebná opatření, znát místní podmínky a spolupracovat s dalšími fyzickými a právními osobami. (Novotná, Fejt, 2009, s. 97)

Sociální práce s rodinou realizovaná pracovníky sociálně právní ochrany dětí obsahuje řadu činností, které upravuje zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí. Je mimo jiné zaměřená na sociální poradenství fyzickým osobám, rodičům, kterým jsou děti svěřeny soudem do výchovy nebo na děti v obtížných životních situacích, jako je smrt rodičů, děti, jejichž rodiče, či jiné fyzické osoby, neplní povinnosti vyplývající ze svěřeni dítěte a děti, na kterých byl spáchán nějaký trestný čin. Sociální pracovníci jsou povinni chránit veškeré

zájmy, život a zdraví dítěte a mohou provádět šetření v místě bydliště. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 25)

Pro sociologii rodiny je zajímavé a podnětné více třídní než stratifikační výkladové schéma sociálního znevýhodnění. Jeho výsledky potvrzují tvrzení, že rodina zůstává základní jednotkou nerovnosti. Zároveň je rodina rovněž zdrojem nerovnosti šancí, tedy nejenom nerovnosti současné, ale i zdrojem nerovnosti reprodukované do budoucnosti. Sociologie rodiny tak musí i nadále bedlivě sledovat teorii sociální stratifikace, protože v ní je ukotvena nejvýznamnější diferenciací rodin. V sociálně legitimních možnostech fyzické reprodukce- kdo s kým počne dítě, a socializace- kdo a jak potom dítě vychovává, závisí na tom, ve které třídě či vrstvě se celý proces děje. (Možný, 2006, s. 110)

Kraus (2014, s. 81- 83) popisuje vzrůstající požadavky na současnou rodinu v industriální společnosti, jejichž důsledkem je nedostatečné plnění základních funkcí:

- Biologicko- reprodukční funkce rodiny je často vnímána jako překážka ve vlastní seberealizaci a v profesním růstu. Děti se tak rodí rodičům ve stále pozdějším věku.
- Sociálně- ekonomická funkce chápe rodinu jako významný ekonomický prvek společnosti. Důsledkem nezaměstnanosti se projevuje hmotný nedostatek rodin.
- Socializačně- výchovná funkce zaznamenává změny v prodlužování doby, kdy vedle sebe žijí tři generace. Rodina vzhledem k časové vytíženosti někdy přesouvá odpovědnost za výchovu na školu a očekává, že profesionální vedení institucí napraví výchovné problémy v rodině.
- Ochranná funkce rodiny, která spočívá v zajišťování životních potřeb, jako jsou zdravotnické, biologické a hygienické, nejen dětí, ale všech členů rodiny, u nás často přejímal stát. V současnosti se rodina po roce 1990 opět učí přebírat odpovědnost například za lékařské prohlídky členů rodiny a vyšší finanční spoluúčasť než v minulosti.
- Rekreační funkce rodiny, která je rovněž neméně významná, spočívá ve společném trávení volného času a vhodném výběru aktivit.
- Emocionální funkce rodiny je nezastupitelná a zásadní. Žádná instituce nemůže nahradit potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a sounáležitosti, Bohužel narůstá počet dětí citově deprimovaných se znaky týrání fyzického i psychického.

Rodiny, které vzhledem ke svým členům plní svou funkci, ale současně plní svou funkci vzhledem ke svému sociálnímu okolí a celé společnosti, jejíž součástí a základním stavebním prvkem je plnění společensko-reprodukční funkce, bývají označovány jako rodiny **eu-funkční**. Naopak rodiny, které sice fungují, ale své funkce plní v rozporu s celospolečensky všeobecnými platnými hodnotami a normami, nazýváme rodinou **disfunkční**. Na závěr rodiny, které své funkce neplní jak ke svým členům, tak vůči společnosti, nazýváme rodinou **afunkční**. (Reichel, 2008, s. 189)

Mezi charakteristické znaky současné rodiny patří demokratizace uvnitř rodiny, která způsobila ztrátu mužova výsadního postavení v rodině. Ženy přebraly některá práva, ale i povinnosti, která dříve patřila výhradně mužům. Rovněž se rodina často dostává do určité izolovanosti, díky poklesu sousedských vztahů a obecné snaze uniknout přetechnizovanému světu do pomyslného klidu rodiny. Rodina se také zmenšuje, roste počet osamělých žen s dětmi. Spolu se zvyšující izolovaností to vede k menší stabilitě rodin, které se stávají čím dál více citlivější na nejrůznější otřesy. Vysoká rozvodovost v České republice způsobuje, že se rozpadá téměř každé druhé manželství. Chronický stres, který prožívají děti v průběhu rozvodu, někdy vede až k úzkostným stavům dítěte, případně i k různým psychickým poruchám. (Mareš, 2014, s. 83- 86)

Matoušek (2005, s. 44-45) popisuje úskalí, která přináší osamocení rodiči mnohdy podceňovaný společenský problém, který se projevuje v podobě psychické, ale i ekonomické zátěže a může se přenášet i do další generace. Osamocení rodiče jsou často ohroženi sociálním znevýhodněním v podobě nedostatečného přístupu k samostatnému bydlení, nezaměstnaností, sociální izolací. Dále jsou tak v ohrožení dvě významné funkce rodiny: zajištění citového pouta ke všem členům v rodině a přípravou pro život ve společnosti. Obě funkce mohou být ohroženy nedostatkem času, kterého bývá v rodinách osamocených rodičů méně, než v rodinách úplných, kdy osamocení rodiči nezbyvá pro pracovní vytížení čas na hraní, učení, či povídání si s dítětem.

Vykopalová (2001, s. 33- 34) upozorňuje na celkovou fascinaci kulturou násilí, v současné době jako velmi častý rizikový jev. V rodinách, kde je velmi malý výchovný vliv rodičů, má velký vliv na negativní působení násilí v televizních pořadech. Takto vnímané násilí má velmi často šanci stát se součástí standardního chování. Možnosti prevence před vznikem týrání, zanedbávání a zneužívání jsou součástí celé řady preventivních programů. Většina celosvětových preventivních programů je zaměřena především na předcházení nevhodného

chování a zacházení s dětmi, zvláště pak v oblasti ekonomické situaci rodiny, při prevenci sociálního znevýhodnění dětí a v oblasti negativního postoje rodičů vůči dítěti. Ukazuje se, že právě ubližování rodičů dětem v rodině může mít významný vliv na pozdější vznik a vývoj kriminálního chování u dítěte.

Dysfunkční rodina dnes patří mezi problematické rodiny, které se projevují nediferencovaností rolí, dezorganizací, negativními emotivními reakcemi, problematickou komunikací, chaosem, konflikty, výskytem zanedbávání dětí a jejich nezájmem k potřebám dětí. Pro disfunkční rodiny je specifický výskyt neustále se opakujících krizí, které rodinu dlouhodobě zatěžují. Charakteristické jsou zde problémy v hospodaření s penězi, řada individuálních problémů od drogové závislosti počínaje, delikvencí a kriminalitou konče. K návykovým způsobům chování souvisejícími s krizí v rodině patří útky z domova a další patologické způsoby řešení krize nebo traumatu. Prvním kontaktem odborného pracovníka v rodině bývá nějaká klíčová událost, která souvisí s porušením pravidel, norem, či zákonů, kdy bývá přivolána například policie nebo jiný kontaktní pracovník. (Vykopalová, 2007, s. 38- 39)

Matoušek (2005, s. 75- 78) se zabývá individuálními potřebami mnohoproblémové rodiny, kde se velmi často vedle sebe vzájemně vyskytují problémy závislosti na návykových látkách, hazardních hrách, zločinnost, nezaměstnanost, nechtěné děti, zanedbávání, zneužívání, prostituce, násilí, záškoláctví, útky dětí z domova, osobnostní poruchy, duševní poruchy sebevražedné pokusy, poruchy učení, mentální poruchy, zdravotní postižení, poruchy chování a další. Tyto problémy jsou často dlouhodobé, přesahující další generaci. Do kontaktu s pomáhajícími organizacemi se mnohoproblémová rodina dostává v situaci krize, když krize pomine, o kontakt s pomáhajícími organizacemi ztrácí zájem. Někdy se rodina nazývá rodinou s opakující se krizí.

Role sociálního pedagoga při sanaci rodiny

Sanace rodiny- neboli podpora rodiny, jsou postupy, které podporují fungování rodiny a jsou opakem postupů, které vyčleňují některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje nebo je někým z rodiny ohrožen. V současnosti převládá názor, že sanace rodiny by měla být metodou první volby u většiny případů, kdy je sociální služba kontaktována kvůli výskytu domácího násilí. Sanace rodiny má ale mnohem širší možnosti uplatnění, například při léčbě závislosti dospělých členů rodiny. Práce s rodinou může být realizována formou

dobrovolnictví, prostřednictvím specializovaných denních center, rodinných center, profesionální terapie. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 17)

Podnětem k prvnímu kontaktu organizace poskytující terapeutickou pomoc bývá chování dospělého, či dítěte, které překročilo únosnou mez, která je definována zákonem, školním řádem, či jinak. Subjekt, který s rodinou spolupracuje, disponuje skoro vždy nějakou mocí- soud, škola, obec, policie. Možnost této moci je rodinám známa a představuje pro ně hrozbu. Pracovník, který poskytuje terapeutickou pomoc, tedy musí počítat s menší ochotou všech členů rodiny spolupracovat. Pokud je to možné, poskytuje pracovník odbornou pomoc v rodinném prostředí, aby měl možnost získat si důvěru rodiny. Poskytovatel terapeutické pomoci by měl docílit toho, aby ho rodina vnímala jako partnera, nikoliv jako represivní orgán moci. (Matoušek, 2005, s. 79)

Vykopalová (2007, s. 39) uvádí, že prvním krokem sociálního pedagoga je stanovení cílů krizové intervence, které jsou členové rodiny ochotní a schopní definovat. Dále je nutné vymezit si vlastní priority k dosažení a plnění cílů. Protože spolu jednotlivé problémy a cíle vzájemně souvisejí, je to práce velmi složitá. Rodina většinou není schopna problémy řešit, neboť krize bývají vleklé a dlouhodobé. K terapii rodiny sociálním pedagogem patří převážně posílení kompetencí rodiny řešit vlastní problémy. Základem terapie s problémovou rodinou je:

- vytvoření důvěry
- vybudování vzájemného respektu
- vytvoření pozitivní atmosféry

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, obsažené v §65 v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, jsou nedílnou součástí o nabídce všech služeb a programů- sanace rodiny. Jsou zařazené mezi služby sociální prevence, které pomáhají zmírnit nebo zabránit sociálnímu znevýhodnění osob, které jsou ohrožené krizovou situací, životními návyky, sociálně znevýhodněným prostředím, způsobem života, vedoucím ke konfliktům se společností a osob, kteří jsou ohrožení právem a oprávněnými zájmy trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem sociální prevence je tak pomoci osobám k překonání jejich nepříznivé životní situace a ochrana společnosti před nežádoucími společenskými jevy. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 33)

Matoušek (2003, s. 85) rozlišuje druhy pomoci a poradenství, podle potřeb osoby, která vyhledala pomoc:

- poradenství v oblasti jednoduchých věcných informací, například při potřebě přehledu konkrétních služeb, vyplnění tiskopisu podobně
- poradenství prostřednictvím udělení rady, potřebné k celkovému pochopení a vhladu do problému a situace dané osoby
- poradenství jako psychologický náhled, který spočívá v pomoci druhému pochopit jeho situaci
- poradenství formou přímé akce tak, že pomáhající vykoná nebo obstará jiné osobě to, co právě potřebuje
- pomoc vyvolaná změnou systému spočívá v organizační úpravě, změně tam, kde má jedinec potíže

Zařízení odborného poradenství pro péči o děti se zaměřují na doporučení a řešení vzájemných vztahů rodičů a dětí a na péči rodičů o děti zdravotně postižené. Rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dětí se zde v rámci poradenství poskytují rady ve věcech výchovy a výživy, ale i v dalších otázkách týkajících se jejich rodinných, mezigeneračních a sociálních vztahů a problémů. Zařízení, která poskytují okamžitou pomoc a ochranu dítěti, nebo které se ocitlo bez jakékoliv péče, jsou-li jeho život, či příznivý vývoj vážně ohroženy. Pomoc a ochrana spočívají v uspokojování základních životních potřeb, ubytování, včetně lékařské, psychologické a jiné odborné péče. (Novotná, Fejt, 2009, s. 156- 157)

Matoušek (2005, s. 47-48) upozorňuje na rodiny osamocených rodičů, které potřebují větší podporu při plnění svých rodičovských funkcí, a to ve dvou rovinách: finanční (sociální politika) a nefinanční (sociální služby). Mezi dávky sociální péče pro rodiny pod hranicí životního minima patří:

- věcná pomoc
- jednorázový peněžitý příspěvek
- příspěvek na péči o osobu blízkou- nezaopatřené dítě
- bezúročné půjčky
- příspěvek na výživu dítěte (jednorázový, opakovaný)

- příspěvek na úhradu bytu

3.3 Ústavní výchova jako prostředek pro řešení krizových situací v zájmu dítěte

V roce 2012 byla schválena novela zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních nebo o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. V roce 2009 MŠMT navazuje na tento zákon a zahajuje práci na standardech kvality. Tyto standardy kvality mají za cíl podpořit péči o děti v ústavní péči, zvláště jejich zdravý vývoj, zajištění bezpečí a zvyšování šancí při začlenění do společnosti a zvyšování šancí na návrat do rodiny. Standardy kvality se zaměřily především na vztah dítěte k sobě samému a ke svému okolí. Podporují zachování vztahových, sociálních, materiálních a prostorových kontextů. Zapojování dětí do aktivit v blízkém okolí a snižování separace dětí vyrůstajících v zařízeních ústavní výchovy. Možnost dětem z ústavní výchovy rozhodovat o běžných každodenních záležitostech. Podpory naplňování fyzických a psychických potřeb, rozvoj kompetencí potřebných pro samostatný život a podporu dítěte v bezpečí. (Pacnerová, 2015, s. 8-9)

Kraus (2014, s. 101- 104) se zabývá prostředím výchovných zařízení, kdy podle školského zákona (561/2004) tato zařízení poskytují vzdělávání a služby, které doplňují vzdělávání ve školách, nebo na ně jakkoliv navazují zajišťováním ústavní a ochranné výchovy nebo preventivní činností. Patří mezi ně školská poradenská zařízení, školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy a pro preventivní výchovnou péči, školská zařízení pro zájmové a další vzdělávání, výchovná a ubytovací zařízení. Výchova je v těchto zařízeních v zásadě primární záležitostí. Patří zde školy všech typů a stupňů, včetně mateřských škol, školních družin, domovy mládeže, školní kluby, střediska volného času, dětské domovy a dětské domovy se školou, krizová centra pro děti a mládež, včetně zařízení pro děti s různými vadami.

Ústavní výchova je formou náhradní výchovy. K nařízení o ústavní výchově a k podání návrhu orgánem sociálně-právní ochrany se přistupuje v případě, když je výchova dítěte vážně narušena nebo vážně ohrožena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže ze závažných důvodů rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu ji nemohou nebo nechtějí zabezpečit. Před zařazením dítěte do ústavní výchovy je soud povinen zkoumat,

jestli výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí, pěstounskou péčí, či osvojením. Tyto formy výchovy mají pochopitelně přednost před ústavní péčí, pokud je to v zájmu dítěte. (Novotná, Fejt, 2009, s. 76)

Hroncová, Emerová, Kraus (2008, s. 69- 72) jmenují zařízení, která se v současnosti věnují péči o opuštěné děti. Tato zařízení se do roku 1989 příliš nezměnila. Výrazná změna nastala až po roce 1993 přijetím zákona o školských zařízeních. Do těchto zařízení se děti přijímají na základě soudního rozhodnutí nebo předběžného opatření, či na žádost rodičů. Výchova dětí v dětských domovech se uskutečňuje ve výchovných skupinách a to buď přímo v dětském domově, nebo v síti samostatných dětských skupin, které dítěti poskytují péči a výchovu podobnou rodinnému prostředí se samostatným hospodařením a stravováním. Poskytuje se v rodinném domě mimo dětský domov. Výchova dítěte v dětském domově je však pouze jednou z forem náhradní péče. Zákon dále uvádí svěřeni dítěte do osobní péče jiné fyzické osoby než rodiče a pěstounskou péčí, přičemž ústavní péči uvádí jako poslední z možností.

Bakošová (2008, s. 154) upozorňuje na různé výchovné situace, které vznikají u dětí umístěných do institucionální péče, které vznikají v důsledku nenaplněných potřeb dětí a jejich frustrací. Často se u dětí vyskytují projevy samotářství, nedůvěra, nereálná očekávání a představy o životě vůbec. Mívají nedostatečné hygienické návyky z původní rodiny a bývají celkově zanedbané. Jejich sociální chování neodpovídá normě, často mívají konflikty s vrstevníky, vytvářejí konflikty. Odborníci tyto děti nazývají „sociální sirotci“.

Zrušení zařízení pro výkon ústavní výchovy vyvolává řadu rozporů a nelze jednoznačně říci, že by se mělo jednat o správnou cestu vedoucí ke změně systému péče o ohrožené děti. Zahraniční zkušenosti realizované především ve Francii potvrzují, že nízkokapacitní zařízení pro děti, které nemohou žít natrvalo se svými rodiči, mají své místo v síti institucí a pomáhají dítěti a jeho rodině. Minulost ukázala, že když docházelo ke zrušení těchto zařízení a děti byly umístěny do péče profesionálních pěstounských rodin, existovala značná část dětí, kterým tato forma náhradní rodinné péče z různých důvodů nevyhovovala. Dítě potřebuje cítit zázemí a podporu v pěstounské rodině, ale silné citové pouta k pěstounům časem dětem působily těžkosti při kontaktu s vlastní rodinou. Velmi silná citová pouta dětí k pěstounům tento prostor neotevírají. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 15)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

Ve výzkumné části se budeme zaměřovat na zjištění, jaký je současný stav sociálního znevýhodnění mezi klienty, kteří prošli dětskými domovy a jaký je jejich dopad na další život ve společnosti.

Ke zkoumání problematiky připravenosti klientů z dětského domova pro přirozený život ve společnosti, která je tématem výzkumu byla zvolena forma kvalitativního výzkumu a to zejména z důvodu, že tato výzkumná strategie může proniknout více do hloubky problému. Prezentuje subjektivní pohledy jednotlivých klientů, jejich chápání situace a osobního vývoje ke zkoumané problematice. Navíc takto zaměřený výzkum je založen na detailním popisu jednotlivých případů, na osobním kontaktu s klienty, na poznávání jejich individuality a sebereflexe. Z toho důvodu je volba kvalitativní strategie s ohledem na zkoumanou problematiku žádoucí. V praktické části jsou prezentovány výsledky výzkumu zaměřeného na postavení bývalých klientů z dětských domovů ve společnosti.

Vzhledem ke stanovenému cíli výzkumu jsme pro zpracování empirického šetření zvolili kvalitativní výzkum. Toto pojetí výzkumu bylo určeno na základě výzkumného cíle, který má za cíl zjistit, nakolik jsou bývalí klienti z dětských domovů po odchodu z institucionalizovaného prostředí, připraveny na život ve společnosti. Vzhledem k tomu, že chceme zjistit, jaké mají podmínky pro začlenění do společnosti lidé, kteří pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, je kvalitativní způsob šetření pro nás vhodnější, protože umožňuje proniknout hlouběji do problému a odhalit alespoň částečně jeho podstatu. Na rozdíl od kvantitativního výzkumu oceňujeme možnost osobní interakce s aktéry a tím jednotlivá témata více rozvinout.

4.1 Výzkumný problém

Jelikož zkoumáme mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění a jejich dopad na lidský život, formulovali jsme následující výzkumný problém:

Dopad sociálního znevýhodnění u bývalých klientů dětského domova.

4.2 Cíl výzkumu

Cíl výzkumu se odvíjí od formulace výzkumného problému.

Obecně chceme:

- zmapovat, jak jsou klienti z dětského domova **připraveni** na přirozený život ve společnosti.

Cíl výzkumu je rozdělen na tyto dílčí cíle:

- zjistit jaké jsou možnosti jejich **osobního rozvoje** v oblasti zařazení do přirozeného světa
- zmapovat, jak vnímají bývalí klienti dětského domova **sebereflexi** vlastních potřeb a možností, které jim jejich situace dává.

4.3 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky jsou formulovány v souladu s cílem výzkumu takto:

1. Jak jsou klienti z ústavního typu výchovy připraveni na život v přirozeném prostředí po stránce finanční gramotnosti?
2. Jak bývalí klienti po odchodu z ústavní péče vnímají možnosti a omezení osobního rozvoje v běžném životě ve společnosti vzhledem ke své startovací pozici?
3. Jak vnímají bývalí klienti dětského domova ovlivnění ústavní výchovou při volbě povolání?
4. Cítí bývalí klienti dětského domova ovlivnění ústavní výchovou při volbě partnera?
5. Jaké udržují bývalí klienti ústavní péče vztahy s rodiči nebo s vychovateli z dětského domova?
6. Jaké zájmy považují bývalí klienti ústavní péče za plnohodnotné?

4.4 Výzkumné metody

Metodami **sběru dat** byly zvoleny:

- polostrukturovaný rozhovor
- studium dokumentů

Design výzkumu:

- kazuistika

Kasuistika neboli případová studie nabízí možnost hlouběji proniknout do přirozeného prostředí osobního života. Mapuje zásadní životní události, které člověka formovaly. Odhaluje, z jakých rodinných a sociálních poměrů zkoumaná osoba pochází, jak je nastavený klientův osobní systém hodnot. Následně tak pomáhá lépe se vcítit do prostředí, které panuje v životě bývalého klienta ústavní výchovy a pomáhá odhalovat slabé i silné stránky jeho dalšího začlenění ve společnosti.

V pedagogických vědách patří případová studie, podobně jako v jiných společenských disciplínách, k základním výzkumným designům. Jeden z možných způsobů, jak porozumět složitým sociálním jevům, je detailní studium jednoho nebo několika případů. (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 96-97).

Jelikož s klienty, kteří ukončili ústavní péči v dětském domově, ve kterých byl výzkum prováděn, jsem v pravidelném kontaktu, spousta informací nezbytných pro sestavení kasuistik mi byla známá. Chybějící informace byly sbírány prostřednictvím postupného dotazování, dále studiem dokumentů, které jsou v dětském domově vedeny jako anamnézy klientů i po jejich odchodu z dětského domova. Polostrukturovaný rozhovor pomáhá lépe navázat komunikaci s informanty výzkumu, hlubší ponoření do problémů, hodnot a postojů dotazovaných.

Švaříček, Šedřová (2007, s. 159- 160) popisují rozhovor jako nejčastěji používanou metodu sběru dat v kvalitativním výzkumu. Používá se označení hloubkový rozhovor, jedná se totiž o nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu většinou jedním badatelem pomocí několika otevřených otázek. Polostrukturovaný rozhovor můžeme označit jako jeden z typů hloubkového rozhovoru, kdy vycházíme z předem připraveného seznamu témat a otázek.

Základní kostry rozhovorů byly připraveny předem, otázky samotné neměly přesně dané pořadí. Vedlejší otázky, které z rozhovoru individuálně vyloučily, pomáhaly k ujasňování, upřesňování a prohloubení sdělovaných informací.

Záznam a přepis dat proběhne po nahrávání rozhovoru na diktafon. Informanti potvrdí souhlas s účastí na výzkumu. Dále budou srozuměni s možností kdykoliv účast na výzkumu přerušit. Informanti budou dále požádáni, zda souhlasí s audiozáznamem rozhovoru. V případě nesouhlasu bude rozhovor a odpovědi na něj zaznamenáván ručně, do předem připravených záznamových archů.

Švaříček, Šedřová (2007, s. 180) popisují důvod toho, proč se má rozhovor nahrávat. Uvádějí, že je možné, aby si lidé zapamatovali krátké útržky a obrysy toho, co lidé řekli, není ale možné zapamatovat si nejazykové projevy jako jsou přeráznutí, odmlky a podobně. Z tohoto důvodu se nám jeví záznamy na diktafon jako přínosné pro požadovanou přesnost postupu a dat.

Témata hloubkového rozhovoru

Jednou ze základních metod sběru dat v kasuistice je hloubkový rozhovor.

Vzhledem k výzkumnému cíli a stanoveným výzkumným otázkám mezi bývalými klienty z dětských domovů jsme otázky v rozhovoru rozdělili do následujících témat:

Připravenost v přirozeném prostředí společnosti:

- Dosažené vzdělání
- Finanční gramotnost
- Trávení volného času (zájmy, koníčky, studium)

Přijetí v přirozeném prostředí společnosti a její možnosti:

- ve vrstevnické skupině
- v pracovní skupině
- rodina a citové vazby (kontakty s původní rodinou, dětským domovem, současná rodina, partnerské vztahy)

Příležitosti a hrozby:

- v bydlení
- práci
- vzdělávání
- v rodinném životě

4.5 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl zvolen záměrně a to tak, aby se odvíjel od výzkumného problému a korespondoval s cíly práce a zvolenými výzkumnými otázkami.

Kvalitativní výzkum s designem případové studie nemůže nikdy spoléhat na náhodný výběr. Vždy se tak jedná o záměrnou volbu, která je nutná proto, aby měl vybraný výzkumný objekt takové vlastnosti, které chce badatel sledovat. Záměrný výběr vhodného případu, v našem výzkumu klienta, který žil a vyrůstal v dětském domově, a který nyní žije životem v běžné společnosti, nelze při projektování celého výzkumu opomenout. (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 103)

Výzkumný soubor proto tvoří celkem tři dnes již dospělí klienti, kteří po ukončení školní docházky nebo studií odešli ze stejného dětského domova a začali žít vlastním životem v přirozeném prostředí společnosti. V rámci případové studie je zachována anonymita dětského domova i jednotlivých informantů.

Dětský domov, ve kterém všechny tři případové studie proběhnou, je školským zařízením rodinného typu s kapacitou 16 lůžek. Zajišťuje výchovnou, vzdělávací, sociální a materiální péči dětem, které ze závažných důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní rodině, nemohou být osvojeny nebo umístěny do jiné formy náhradní péče. Nosnou myšlenkou práce pedagogických pracovníků v dětském domově je pomoci dítěti s rozvojem jeho osobnosti, při kompenzaci jeho nedostatků a vytvoření adekvátního sebevědomí, naučit dítě všechny dovednosti potřebné pro úspěch v běžném životě naší společnosti.

Výzkumným souborem jsou tedy **tři klienti z jednoho dětského domova**, dále označováni takto:

Tabulka č. 1- Základní informace o bývalých klientech z dětského domova

kazuistika číslo:	pohlaví	věk	odchod z DD v roce:	stav
K1	žena	25	2014	svobodná
K2	žena	46	1990	rozvedená
K3	muž	22	2016	svobodný

4.6 Způsob zpracování dat

Získané informace jsou zpracovány v jednotlivých kazuistikách, kterými chceme přiblížit osobní příběhy klientů dětských domovů a jejich připravenost na přirozený život ve společnosti.

V kazuistice jde o způsob práce s jednotlivým případem, kdy si přehledně uspořádáme všechna fakta o bývalých klientech dětského domova, ty si vzájemně porovnáme a následně je analyzujeme. Analýza dat probíhá od jednotlivého k obecnému. Kazuistiky analyzujeme formou otevřeného kódování.

Hendl (2016, s. 252 - 254) uvádí, že pro kódování je nezbytné rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci. V průběhu otevřeného kódování lokalizujeme témata v textu a přiřazujeme jim označení. Tento postup vede také k doporučení, která data nebo případy je také nutné analyzovat. Použitím uvedené metody kódování vytváříme koncepty, které jsou základní jednotky analýzy.

Díky uvedené metodě analýzy lze pochopit určité teoretické pojmy, které nejsou na první pohled zřejmé, a tím nám bude umožněno bližší pochopení zvolené sociální problematiky.

5 ANALÝZA KVALITATIVNÍCH DAT

5.1 Kazuistiky

Následující část práce zahrnuje kasuistiky jednotlivých klientů dětského domova. Případové studie jsou zaměřeny na připravenost bývalých klientů dětského domova v přirozeném životě ve společnosti. Zjišťují, jaké jsou možnosti těchto klientů v osobním rozvoji a v oblasti zařazení do přirozeného světa. Mapují, jakou mají tito klienti sebereflexi vlastních potřeb a možností, které jim jejich situace dává.

Zaměření na případ, na klienta- je v sociálních vědách často uplatňovaným přístupem. Základem případové práce je pochopení jedince, ale také porozumění rodině, společnosti, komunitě, kultuře a rovněž pochopení všech souvislostí, které člověku nabízejí možnost zbavit se nedůstojných životních podmínek. (Matoušek, 2003, s. 67)

Z etických důvodů jsme v následujících kazuistikách pozměnili jména jednotlivých informantů, abychom zachovali anonymitu jednotlivých případů.

Kazuistika č. 1:

Lenka, ročník 1993

Osobní anamnéza

Jedná se o ženu, 25 let, svobodná, bezdětná.

Do dětského domova přišla v 7 letech se svým mladším bratrem Romanem. Byli hodně zaostalí, neznali jazyk, barvy, tvary, číslice ani písmena.

Lenka byla veselá holka, která měla snahu pomoci druhým, zvláště svým nejbližším kamarádům. Kamarádství navazovala velice lehce, bohužel často zneužívala důvěry druhých. Lenka si vybírala starší kamarády. Měla problémy s krádežemi a ke krádežím naváděla i mladšího bratra. Za tento čin jí byla udělena ředitelská důtka. Ve třídě však byla oblíbená, v kolektivu dětského domova docela taky. Občas se chovala sobecky, chtěla si vybojovat své místo ve skupině. Žárčila na mladší příchozí děti.

Byla temperamentní, manuálně zručná. Ráda pomáhala a plnila zadané úkoly svými tetami. Byla však nutná kontrola. Lenka měla sklony k nepořádnosti, hromadila ve svých věcech i spoustu zbytečností. Se svým bratrem vycházela dobře, často si spolu hráli. Měla problémy

se svou urážlivostí, často přešla až ve vzdor. Dokázala však být i veselá, nebyla lakomá, často se o něco s ostatními rozdělila. Ve skupině a v dětském domově si zvykla.

Lenka měla již dvakrát odklad školní docházky. Její psychická zralost byla na úrovni nižší třídy, než kterou navštěvovala. Zde se projevovaly obtíže v matematice – měla špatnou představivost, činily jí potíže přesahy přes desítku. Měla problémy povykládat obsah shlédnuté pohádky nebo filmu. Tvořila krátké věty, ne všechna slova vyslovila správně a správně je zformulovala. Násobilku zvládala docela dobře. Obstojně četla, psala. Navštěvovala sborový zpěv. Ze zájmů vystřídala atletiku za balet a poté začala tančit zumbu. Po ukončení deváté třídy základní školy nastoupila Lenka na střední odborné učiliště, obor cukrářské práce. Se školou byla seznámena, velmi se na ni těšila, zvláště proto, že už během pobytu se jevila jako velmi zručná, ráda pekla dorty na všelijaké příležitosti svým kamarádům. Lenka je zadaptovaná na řád školy, od vyučujících byla chválena jak v teoretickém, tak praktickém vyučování. Byla jí udělena pochvala za pomoc při organizaci celostátní soutěže Sladké opojení 2012.

V průběhu studií na učilišti se stále řešilo několik konfliktů z důvodů jejího neustálého půjčování a přivlastňování si cizích věcí.

Lenka, jako nejstarší dívka v domově, byla brána téměř za dospělé a dle toho byla také pověřována nejrůznějšími úkoly. Bohužel na letní brigádě se jí moc nedařilo, nebyla schopná si spočítat peníze, zadané úkoly jí trvaly déle, byla proto zlostná a lítostivá, nechtěla na brigádu docházet.

Lenka chodila o prázdninách také na brigádu do zahradnictví, zde byla velmi spokojená, polovinu peněz ušetřila a za zbylé si nakoupila věci a kosmetiku. Přivezla také dárečky pro rodiče a sourozence.

U příležitosti jejích dvacátých narozenin dětský domov pomalu shromažďoval Lence peníze. Z peněz nadačního fondu Klausových jí byla zakoupena nová lednička i pračka. Také se snažila stvořit životopis, který společně s výučním listem odevzdala v různých pekárnách. Bylo pro ni dost těžké, zajišťovat si tyto formality sama, měla z toho obavu a raději vše odkládala. I když byla sice Lenka celkem dobře připravena do samostatného života, co se týká postarat se o domácnost, velké obavy přetrvávají z jejího hospodaření s penězi.

V roce 2014 byl Lence přidělen byt. Po vyučení v cukrářském oboru Lenka nastoupila do pekárny, ve které pracuje dodnes.

Rodinná anamnéza

Lenka je druhé dítě z pěti sourozenců. Má tři bratry a dvě sestry. Do dětského domova nastoupila spolu se starším bratrem z finančních důvodů. Ostatní sourozenci vyrůstali v jiných ústavních zařízeních.

Lenka od rodičů dostávala dopis 1x za 2 – 3 měsíce. Snažila se odepisovat. Rodiče měli špatnou finanční situaci, v dětském domově za Lenkou nebyli dva roky. Lenka byla však smířená s životem v dětském domově, kde se jí líbilo.

V srpnu 2005 se Lenka setkala se svými rodiči na výletě. Procházeli spolu po městě a rodiče jí koupili nějaké dárky.

Během roku 2006 Lenka občas napsala dopis rodičům nebo jim poslala pohled.

V roce 2007 Lenka udržovala písemný styk s rodinou a s bratrem Romanem vždy na dopis rodičů hned odpovídali. Matka napsala Lence, že by si ji chtěli vzít zpět, Lenka chápala, že to není možné, ale byla by ráda, kdyby mohla jet k rodičům na víkend. Lenka s Romanem strávili Vánoce u rodičů, vše proběhlo v pořádku, Lenka přijela nadšená, dostala spoustu dárků, mobil, kosmetiku, oblečení. Mamince pomáhala s mladším bráškou.

V roce 2009 Lenka opět trávila Vánoce doma u rodičů. Tentokrát přijela méně nadšená, doma byly i ostatní příbuzní, bratrance, sestřenice, kteří také žijí v ústavních zařízeních. Bylo tam „rušno“, Lenka se o pobytu příliš nechtěla bavit.

V roce 2011 byla Lenka stále v kontaktu s rodiči, ale po posledním pobytu o prázdninách přijela nespokojená, protože otec i matka požívali alkohol a starost o domácnost a mladší sourozence zbývala na ni. Toto bylo také jedním z důvodů, proč Lenka se svým bratrem Romanem nestrávili vánoční svátky u rodičů a zůstali raději v domově.

V současnosti udržuje kontakt pouze se svým mladším bratrem Romanem.

Zdravotní anamnéza

Dle Hippokratovy typologie temperamentu zasahuje Lenka do typologie sangvinik a chole-rik. Dále je extravertně zaměřená a dle Kretschmera atletický typ. Při zkratových situacích jedná neuváženě a poté svého jednání lituje. Lenka je nadaná v pohybových aktivitách, navštěvovala kroužky atletiky a v Základní umělecké škole taneční kroužek. Její zdravotní stav byl dobrý. Docházela k očnímu lékaři a na ortodoncii – nosila rovnátka, která moc ráda neměla, proto musela být důsledně kontrolována. V chování neměla žádné výrazné problémy.

V roce 2007 hospitalizována se zánětem slinivky břišní po prodělaných průšvicích na infekčním oddělení.

Zdravotní stav Lenky byl celkově dobrý, po dobu školní docházky nebyla vážněji nemocná. V dětském domově docházela na pravidelné kontroly k odborným lékařům – oční, zubní, ortodontie, gynekologie.

Sociální anamnéza

Lenka se rychle dokáže přizpůsobit změnám. Dobře se orientuje v sociálním prostředí a dokáže toho využít. Respektuje autoritu staršího. Je pracovitá, neváží si však společného majetku. Nezná hodnotu peněz. U Lenky se opakovaně vyskytovaly drobné krádeže jak v dětském domově, ale i mimo něj. Lenku bylo nutné neustále upozorňovat, jak se chovat ke svému okolí, lidem, kamarádům.

Lenka měla dobré sociální citění, empatická. Měla velmi dobrý vztah k manuální práci. Práce jí šla od ruky, v této oblasti bylo na Lenku spolehnutí. Horší to bylo ve vztahu k hodnotám, nechávala své dražší věci volně ležet a poté je sháněla.

V roce 2008 se začínala projevovat počáteční sexualita, Lenka byla poučena o rizicích sexuálního života. Lenka byla veselá a milé děvče, společenská a kamarádská. Bohužel měla problémy se schopností rozlišovat. Nedokázala dost dobře odhadnout, co se smí a co ne. Z toho důvodu bylo nutné neustálé připomínání morálních zásad.

Konflikty s Lenkou byli nuceni řešit domluvou. Lenka se jinak urazila, někdy i trucovala. Někdy však bylo vhodné ji i přísněji pokárat. Snažili se ji hodně chválit, nahrazovat ji rodinnou láskou. Celkově v domově chtěli nevyhrocovat s Lenkou konflikty do situací, kdy začínala být vzdorovitá, protože ráda upozorňovala okolí na svou ublíženost. Dále nebylo vhodné Lenku přetěžovat v učení. Nenechávat jí mít poslední slovo. U Lenky byla důležitá neustálá kontrola v jejich osobních věcech, aktovce, pouzdru. Byla nutná každodenní komunikace na téma poctivosti, čestnosti, důvěry.

Lenka byla pracovitá a snaživá. Své slabé vědomosti byla schopna dohnat svojí pílí. V budoucím životě je možné očekávat zařazení se do vlastní komunity, kde se bude muset postarat jak o sebe, tak možná i o svého mladšího bratra. Předpoklad, že by se vrátila ke svým rodičům, je malý pro jejich špatnou finanční situaci.

V období na učebním oboru jí ze začátku dělalo velký problém hospodaření s penězi, které dostávala na jízdné a pro potřeby školy. Lenka si nebyla schopná vše spočítat, mnohdy pe-

níze na cestovné použila pro své potřeby a musela doplácet různé částky z kapesného. Kvůli tomu, že nebyla na internátě, každý den velmi brzy vstávala. Zdá se, že si na nový režim zvykla, sama si pamatovala na to, že musí chodit brzy spát, aby celý den bez obtíží zvládala. Občas jí po ránu bývalo špatně od žaludku, bylo nutné hlídat, aby byla řádně nasnídaná.

Dále bylo s Lenkou na učilišti řešeno několik výchovných problémů. Od kamaráda dostala zbytek alkoholu a láhev přechovávala ve svém pokoji. Lenka byla neustále poučována o škodlivosti alkoholu, nebezpečí, které hrozí v případě požití malým dítětem, atd. Rovněž se nechala nafotit v odvážných a vyzývavých pózách. Tyto fotografie si potom sama umístila na svůj profil na facebooku. Byla konfrontována s kolektivem a inkriminované fotografie musela odstranit. Opět dětský domov s ní vedl dialog o problémech, které by mohly nastat, o špatné pověsti, kterou by mohla mít, pověsti dětského domova, možnosti, že by jí na základě těchto fotografií mohl někdo ublížit. Lenka vždy k problému přistoupila rozumně, nechala si danou věc vysvětlit, nebyla vzdorovitá ani drzá. Její běžné chování k dospělým ale ještě občas nesl náznak dětské vzdorovitosti.

V období učebního oboru Lenka využívala náhodných vztahů, se kterými se seznamovala na sociálních sítích a kvůli kterým se také dopouštěla několika podvodů a lží.

V současnosti má Lenka novou známost, se kterou ji seznámila kamarádka, tento vztah již Lenka udržuje trvale.

Kazuistika č. 2:

Magda, ročník 1971

Osobní anamnéza

Jedná se o ženu, 46 let, rozvedená, dvě děti.

Magdy osobní příběh se odehrává ve stejném dětském domově jako u ostatních informantů, ale v jiné době, pod vedením ještě jiného ředitelství a vychovatelů. Tato kazuistika je pro nás přínosná z hlediska porovnání toho, jak se situace v dětských domovech ohledně přípravy na budoucí život ve společnosti změnil z historického hlediska, protože Magda dětský domov opustila již v roce 1990.

Magda nastoupila do dětského domova v deseti letech z důvodu nedostatečné péče matky a babičky, kdy na péči Magdy a jejích dvou sourozenců již nestačily. Důležitým faktem je to, že o ústavní výchovu požádala sama matka, která žila se svým novým partnerem a dvěma

Magdinými nevlastními sourozenci. Rodinné prostředí nebylo pro Magdu vhodné především z hlediska přístupu přítele matky k Magdě. Sama matka se o Magdu moc nestarala ve smyslu komunikace s ní. Tomu nasvědčuje i to, že musela opakovat osmou třídu. Doma se jí nikdo moc nevěnoval, z čehož plyne i její problém s verbální komunikací a výrazivem ve slovech. Také její hygienické návyky byly špatné. Ovšem zdála se být empaticky vnímavá a chytrá. Psala ráda vlastní povídky a příběhy. Musela však více číst nahlas a více komunikovat s lidmi.

Její prospěch ve škole byl zpočátku velmi špatný. Magda nebyla hloupá dívka, ale doma ji k pravidlům přípravy do školy nikdo nevedl. Bylo potřeba jí v tomto směru pomáhat a učit ji, jak se správně učit. Její znalosti byly vzhledem k věku omezené. Ráda však četla a psala příběhy či povídky. Díky její zvědavosti a vysoké citlivosti se Magdě podařilo po základní škole vystudovat střední školu. Protože ráda pomáhala a pracovala s malými dětmi a byla velmi empatická, rozhodla se pro střední pedagogickou školu.

Toto studium posléze zúročila při volbě svého povolání, protože dnes v dětském domově, ve kterém původně vyrůstala, pracuje jako vychovatelka, a to již čtrnáct let.

Rodinná anamnéza

Magdu vychovávala babička spolu s dvěma dalšími sourozenci. Když otec zemřel, narodili se matce s novým přítelem další dva sourozenci. Matka po narození dvou dalších sourozenců začala více inklinovat k novému partnerovi, který byl na Magdu velmi přísný a nevrlý. Matka s ní však udržovala kontakt, ale její vztah k dceři se jevil jako velmi citově plochý. Sama matka zažádala o ústavní péči. Nevládala její výchovu a akceptovala názor svého nového partnera, který Magdu a další dva sourozence doma nechtěl. Jak sama Magda přiznala. Dříve prý s přítelem matky vycházela dobře, ale po narození nevlastního bratra se vše změnilo.

V současnosti je pro Magdu udržování vztahu s lidmi z dětského domova důležitější, než s rodinou původní, přestože s matkou udržuje kontakt zhruba jednou za dva měsíce.

Zdravotní anamnéza

Magda neměla žádné zdravotní problémy, po převzetí z původní rodiny bylo důležité zavést důsledné hygienické návyky. V období puberty se projevovaly kožní problémy s akné, které se řešily návštěvami kožního lékaře. Dále bylo třeba navštívit ortodontii z důvodu mírného předkusu. Psychicky byla Magda v normě, bez jakýchkoliv

diagnostikovaných obtíží. Mírná uzavřenost byla dána jednak rodinnými podmínkami, ze kterých pocházela, dále s nástupem puberty. Vše ale v hranici normálu, bez nutnosti léčby.

Sociální anamnéza

Ve vzdělávání a přípravě na vyučování bylo nutné Magdu vést k samostatnosti v přípravě na vyučování a k návyku se učit hned po škole. Vychovatelé se jí snažili motivovat k učení a vzbuzení zájmu o vzdělávání. Magdu bylo potřeba rozvíjet ve všeobecných znalostech a podporovat ji v četbě a psaní povídek a příběhů.

Ve výchově k samostatnosti a přípravě do života se u Magdy vychovatelé zaměřili na podporování zájmu o práci v kuchyni, zapojovali ji do domácích prací a úklidů. Když nastoupila na střední školu, musela se více pravidelně připravovat na vyučování, vypracoval se jí rozvrh nutného studia, její příprava se kontrolovala. Dále bylo nutné odbourávat lenost a zvyšovat její sebevědomí v sociálních kontaktech. Důležitá byla motivace k vyšším cílům. Komunikace s dětmi i tetami byla přátelská, ale s lidmi mimo domov např. u lékaře jí verbální projev dělal problém, špatně se vyjadřovala a zasekávala se. Pravidla v domově zvládala bez problémů, ráda pomáhala. Ve školním prostředí se jí dařilo velmi dobře a pedagogové si ji velmi pochvalovali.

Po studiu na střední pedagogické škole se Magda v roce 1989 osamostatnila. Po několika zaměstnáních ve školství nastoupila jako vychovatelka do dětského domova, kde vyrůstala. Na pozici vychovatelky v dětském domově působí dodnes. Má dva dospělé syny, kteří studují vysoké školy. Přestože je rozvedená, kluci bydlí u matky, udržují tedy spolu s matkou každodenní kontakt. S původní rodinou, se svou matkou, ani sourozenci se Magda v současnosti nijak zvlášť neschází. Nejdůležitější jsou pro ni přátelé a kontakty v dětském domově, kde vyrostla.

Kazuistika č. 3:

Pavel, ročník 1993

Osobní anamnéza:

Jedná se o muže 24let, svobodný, bezdětný.

Pavel do dětského domova nastoupil v roce 2003a hned z počátku absolvoval s dětmi letní pobyt na Tesáku.

Pavel byl klidný a milý kluk, který neměl problémy se spřátelením se s ostatními dětmi, které ho během velmi krátké doby akceptovaly a vzaly mezi sebe.

S Pavlem nebyly žádné zásadní problémy, rád trávil volný čas s ostatními dětmi při různých hrách, věnoval se fotbalu a jiným míčovým hrám. V jiných dovednostech (paměťové hry, logické myšlení, čtení, motorika ...) byl spíše pomalejší, ale nechyběla mu vytrvalost, zvláště když mu na něčem záleželo. Pavel byl dobrosrdečný, stál o přátelství ostatních dětí i za cenu toho, že ho někdy využívaly. Pavel nedával příliš své emoce najevo. Byl uzavřenější, sám od sebe toho moc nenapovídal. K tetám cítil spíše ostych, většinou jenom odpovídal na otázky. S každým chtěl vycházet dobře, neměl rád konflikty, většinou se jim vyhýbal. S určitou úctou a respektem vzhlížel na starší děti, zvláště kluky.

Ve škole neměl žádné výraznější problémy. Ke zvládnutí učiva potřeboval delší časovou přípravu a pomoc dospělého člověka. Současně bylo nutné se k probranému učivu stále vracet formou opakování. Pokud učení nebylo zpracované jako hra, nechtělo se mu do něj. U Pavla bylo nutné se zaměřit i na rozšiřování slovní zásoby, přimět ho více komunikovat s okolím.

Ve škole se mu učitelé snažili pomoci jak se zvládnutím učiva, tak i se začleněním do kolektivu dětí, které bylo problematické zejména v období přechodu od poručníků do domova. Šlo o snahu, aby u Pavla došlo k „zažití úspěchu“ a zvednutí jeho sebevědomí, které nebylo dostatečné. Aktivně se věnoval sportům- cyklistice, atletice.

Přes všechny nesnáze ukončil střední školu maturitní zkouškou a hlásil se na vysokou školu do Olomouce, kde se však nedostal. Před dvěma lety se osamostatnil, nyní se věnuje studiu při školeních fitness trenérů. Jeho současný zájem je trenér fitness a kulturistiky.

Rodinná anamnéza

Pavel se v dětském domově objevil po dopravní nehodě svých rodičů, kdy oba dva zemřeli. Jeho starší dva bratři byli umístěni v jiném dětském domově. Než přišel do dětského domova žil u poručníků. V této rodině měli stejně staré své vlastní dítě, chlapce, o kterém Pavel mluvil jako o svém bratru. Po prázdninách, během kterých se viděli pouze dvakrát a to jen zpočátku a krátce, se Pavel už o této rodině již nezmiňoval, ani na ně nevzpomínal.

V roce 2003 proběhlo Pavlovo setkání v jiném dětském domově se staršími sourozenci – bratry Mirkem a Tomášem. Pavel byl velmi rád, že je viděl. Pavel se snažil být s nimi i v budoucnu nadále v kontaktu, a to i přesto, že spolu již nevyrostali.

V období kolem puberty měl s bratry již jen občasný styk přes sociální síť facebook, zájem o osobní kontakt již v dalším období příliš neprojevoval. V současnosti se s bratry Pavel stýká ojedinele.

Zdravotní anamnéza

Pavel byl zdravé dítě, bez vážnějších problémů. Ploché nohy se pravidelnými lékařskými kontrolami daly do pořádku. Z původní rodiny měl dostatečné hygienické návyky, které bylo pouze třeba důsledně kontrolovat. Nerad se česal, a to z důvodu svého image. Také stravovací režim bylo nutné uvést do pořádku, rád se přejídal v nočních hodinách. Psychicky je Pavel vzhledem k věku a okolnostem v pořádku. Nutno bylo pouze pracovat na jeho zvýšení sebevědomí, které nalézal ve sportování.

Sociální anamnéza

Při nástupu do dětského domova byl Pavel původně tichý, bez schopnosti prosadit se.

S nástupem puberty se Pavel začal měnit, uměl se více postavit problému a řešit jej. Už to nebyl ten kluk, co si nechal vše líbit. Utvářel si již svůj vlastní názor, za kterým si stál. Byl schopen plnit i složitější úkoly, byl samostatný a schopný udělat rozhodnutí, v případě nutnosti.

Vlivem puberty došlo u Pavla ke změnám chování, což se odráželo v chování jak doma, tak i ve škole. Většinou šlo jen o drobné prohřešky (mluvení ve vyučování, nekontrolovaný smích apod.) Za své chování se cítil zodpovědný a kritiku přijímal. Jeho případné neúspěchy jsme s Pavlem řešili, diskutovali o problému, čemuž byl otevřený.

K vychovatelům a vrstevníkům měl vesměs kladný vztah. Pavel byl samostatný, když po něčem toužil, uměl být i vytrvalý. Jinak byl však vždy spíše takovým „lenochodem“, který si vše dělal svým vlastním tempem a nenechal si do ničeho mluvit.

V současnosti si vybudoval pěkný vztah s hostitelskou rodinou, kam nejprve docházel nepravidelně, např. na nedělní oběd. Ze strany rodiny je pravidelně finančně podporován, v současnosti má Pavel hypotéku na vlastní bydlení, kterou mu rodina z části financuje. V diskuzích o budoucnosti a volbě povolání má Pavel vysoké cíle, jeho největší snahou bylo vždy trenérství a jakékoliv sportovní aktivity.

5.2 Otevřené kódování

Otevřené kódování je první úrovní analýzy dat. Přepsaný text rozhovorů jsme nejprve rozdělili na významové jednotky, kterým jsme přiřadili určité kódy. Jednotlivé kódy jsme dále přiřazovali do čtyř kategorií, které jsme co nejuvýstižněji pojmenovali.

- Finanční zázemí
- Zájmy
- Mezilidské vztahy
- Příležitosti a hrozby

Jednotlivé kategorie jsou následně popsány. K popisu jsou zařazeny také výroky informantů z rozhovorů, které jsou součástí přílohy.

1. kategorie: **Finanční zázemí**

Kategorii finanční zázemí jsme shrnuli do následující tabulky, která nám uvádí nejčastější odpovědi bývalých klientů dětského domova v jednotlivých významových jednotkách.

Tab. č. 2: Finanční zázemí

Informant	Vedení k finanční gramotnosti	Finance	Hospodaření s kapesným v DD	Současný příjem	Současné bydlení
I1	ano	bez představ	ano	nedostatečný	městský byt
I2	ne	bez představ	ano	dostatečný	vlastní
I3	ano	bez představ	ano	dostatečný	hypotéka

Informanti se v této kategorii shodovali v názoru, že sice byli v dětském domově **vedeni k finanční gramotnosti** a hospodaření s penězi, ať už formou kapesného, či zodpovědnosti za své věci, shodně ale uvádějí, že původní představa o financích je odlišná od života ve společnosti. Informant, který opustil dětský domov nejdříve a je v běžném životě nejdéle, upozorňoval nejvíce na v minulosti nedostatečné vedení k finanční gramotnosti.

I2: „Neměla jsem žádnou představu (2), protože jsme tak nějak jako nebyli vychováváni (3) k tomu nějak uvažovat do budoucna, jak to bude finančně a tak.“

Další dva informanti, kteří dětský domov opustili teprve nedávno, a jsou mladší, již uvádějí, že je dětský domov k hospodaření s penězi vedl, ale že měli problémy si své hospodaření s penězi jakkoliv představit, shodně tedy všichni dokládají, že bylo jejich budoucí vedení **financí bez představ**.

I1: „Nevím, já jsem si to nedovedla tehdy představit.“ (2)

I3: „No, čekal jsem víc, ale dá se to, no tak...(smích)“ (2)

Jako nejčastější způsob výchovy dětského domova v oblasti financí uvádějí informanti **hospodaření s kapesným**. Opět v odpovědích můžeme sledovat určité zlepšení ve způsobu vedení k hospodaření s penězi oproti minulosti.

I2: „Tenkrát se to nijak moc neřešilo (3), měli jsme nějaké kapesné (4), z kterého jsme si teda platili sladkosti ááá když jsme něco ztratili, tak to jsme si potom hlídali ty věci (5), protože jinak nám to strhli z kapesného, ale tak jako ne...“

I1: „Chodili jsme nakupovat, vařili jsme si, jezdili jsme na kurzy pořád někam a tam nám to říkali lektori i ... v domově nám to říkali....jak hospodařit.“ (5)

Dostatečný příjem, se kterým informanti v současnosti měsíčně vyjdou, uvádějí dva středoškolského vzdělání. Informant, který je pouze vyučen, je více odkázán na příjem partnera a více se obává finanční krize. Na otázku, zda dokážou se svým platem vyjít, odpovídali následovně:

I1: „No, když spojím plat s přítelem, tak...“ (29)

I2: „Dokážu.“ (1)

V otázce na vlastní bydlení vidíme souvislost s dostatečným příjmem. Dva informanti mají **vlastní bydlení**, jeden z nich plánuje se současným partnerem koupí domečku, druhý má již hypotéku, kterou pravidelně splácí. Třetí informant bydlí v městském bytě.

I1: „Bydlím v bytě, který mám pronajatý od města, takže v městském bytě...“ (15)

I2: „Ano, ve vlastním..., s přítelem bychom si rádi časem koupili nějaký domeček“ (15)

I3: „Jelikož jsem měl našetřeno, nějaké peníze (5), tak jsem si vlastně koupil byt a vzali jsme si i hypotéku s partnerkou.“ (15)

2. kategorie: **Zájmy**

Tato kategorie se snaží zachytit, jak byli bývalí klienti dětského domova vedeni k rozvoji svých zájmů, nakolik je dětský domov v jejich zájmech podporoval a zda jim jejich zájmy

vydržely dodnes. Do této kategorie jsou zařazeny rovněž pracovní návyky informantů, na-
kolik vnímají své ovlivnění při výběru povolání ústavní výchovou.

Tab. č. 3: Zájmy

Informant	Zájmy v dětském domově	Současné zájmy	Pracovní zařazení
I1	tanec, atletika	zumba	cukrářka
I2	sport	sport, politika, kultura	vychovatelka v DD
I3	sport	kulturistika	fitness trenér

Na otázku, jaké maté **zájmy**, všichni informanti uvedli své zájmy, které realizují do sou-
časnosti.

Informant 1, jako svůj zájem v dětském domově realizoval tanec, ve kterém se uplatňuje
dodnes.

I1: „Tanec, učím tanec zumbu malé děti“ (6)

Informant 3 se v dětském domově rovněž věnoval svým zájmům, které realizuje dodnes.

I3: „Tak většinou ve fitku a učil jsem se.“ (6)

Shodně všichni informanti uvádějí, že je dětský domov v jejich zájmech **podporoval**, jak
finančně, pochvalou, tak doprovázením do kroužků, přípravou do školy a podobně.

*I1: „Ano, mohla jsem chodit na ten balet, měla jsem to zaplacené, co jsem potřebovala...“
(7)*

*I2: „Hodně podporovali.“ (7) „No jak..., mě nic nenapadá jak..., tím, že nás hodně chválili
(8), když se nám něco povedlo, motivovali nás, k tomu abychom něco dokázali, no tak jak
vždycky, ...jako je to stejné v každé době, tady toto s dětma, že když něco mají dokázat, tak
je musíme popostrčit...popostrčit, jinak bychom nic nedokázali...(smích). Jako normálně
v rodinách.“*

*I3: „Ano. Podporovali, platili mi kroužky a podobně, učili se mnou, když jsem potřeboval a
byl jsem menší...“ (7)*

Ovlivnění ústavní výchovou při volbě povolání informanti shodně nepociťují. Žádný z
informantů se v této oblasti necítí nijak znevýhodněný. Přesto jsme informantovi 2 přiřadili
kód silného ovlivnění ústavní výchovou při volbě povolání, protože vyrůstal v dětském
domově, ve kterém dnes pracuje jako vychovatelka.

I2: „...pracuji čtrnáct let ve školství, no a brigádně jsem v minulosti pracovala v restauračním zařízení...“ (16)

3. kategorie: Mezilidské vztahy

Následující tabulka nám ukazuje, jak vnímají bývalí klienti dětského domova mezilidské vztahy.

Tab. č. 4: Mezilidské vztahy

Informant	Vazba na rodinu	Vazba na DD	Důraz na přátelství	Partnerský vztah
I1	povrchní	silná	velký	pocit nejistoty
I2	povrchní	silná	velký	pocit jistoty
I3	povrchní	silná	velký	pocit jistoty

Tato kategorie nám u všech informantů odhalila velmi **povrchní vazby na primární rodinu**. Na otázku, jak se stýkáte se svou původní rodinou, nám odpovídali:

I1: „Moc ne, s bratrem...který se mnou vyrůstal.“ (9)

I2: „Mám, mám tři sestry a jednoho bratra, stýkáme se tak dvakrát do roka s jednou sestrou. Otec je mrtvý, s mámou se stýkám tak jednou za měsíc nebo za tři měsíce.“ (9)

I3: „Tož, jsu sirotek, mám nevlastního tatku (25), tudíž dobré..., jo bratry, bratry... s bratrama se vídám“ (9)

Tyto povrchní vazby na primární rodinu, jsou u všech informantů vykompenzovány naopak **silnými vazbami na dětský domov**, ve kterém informanti vyrůstali.

I1: „Dobré, vídáme se s vychovatelkami, chodíme na besídku, na akce co pořádá dětský domov (10), setkáváme se i v soukromí, chodíme třeba na kafe...“ (19)

I2: „Jo, to se stýkáme skoro pořád. Každý měsíc s někým jiným. A denně jsem v kontaktu i s tetou Pavlínkou, která je na domově taky.“ (10)

I3: „No, super, občas se stýkám, někdy se tam podívám a na vánoční besídku se občas chodíváme dívat. Super, no.“ (10)

U všech informantů byla patrná shoda v **důrazu na přátelství**, vytvořená ať již v minulosti nebo v současnosti. Na otázku: „Co pro Vás znamená přátelství?“ odpovídali:

I1: „Hodně (19), nejvíc jsou to lidi, na které se můžu spolehnout...“

I3: „No, tak hodně, to je základ, že...(smích)“ (19)

Tento důraz na přátelství, potřeba opory ve druhém, je znát i ve vztazích jednotlivých informantů, které přes všechny krachy, můžeme považovat za **dlouhodobé vztahy**.

I2: „*S partnerem jsem žila pětadvacet let. (11) Pak jsme se rozvedli. (12)*“

I3: „*Nóó, tři roky s ní chodím (11), dva roky, co jsem odešel z domova spolu bydlíme. (15)*“

U informanta 2 můžeme sledovat **ovlivnění ústavní výchovou v partnerském vztahu**, kdy připouští, že manželství zkrachovalo z důvodu velké snahy zajistit své děti spojené s přehlížením partnera.

I2: „*Důvod byl v tom, že jsem se až příliš starala o své děti (14) a manželovi jsem přirozeně nevěnovala tolik času, jak bych dnes chtěla....“*“

Informant 1 prožívá nejistotu v současném partnerském vztahu.

I1: „*Teď to není úplně dobré, s tím přítelem mojím (33), trošku se bojím, protože mi dělá problémy v supermarketu ... (31) nevím, není to úplně v pořádku...“*“

Shodně ovšem všichni informanti tvrdí, že ústavní výchova jejich partnerské vztahy neovlivnila.

4. Kategorie: **Příležitosti a hrozby**

Tab. č. 5: Příležitosti a hrozby

Informant	Příležitosti pracovní	Hrozby pracovní	Příležitosti partnerské	Hrozby partnerské
I1	cvičitelka zumbly	nedostatečné vzdělání	žádné	partnerská krize
I2	cítí životní naplnění	nedostatečné vzdělání	svatba	žádné
I3	možnost zahraničí	nedostatek financí	svatba	žádné

Tato kategorie ukazuje na to, jak vnímají bývalí klienti dětského domova své možnosti uplatnění v běžném životě, v čem spatřují své možnosti a čím se naopak cítí ohroženi. Všichni informanti v pracovních příležitostech shodně uvádějí, že by chtěli pracovat tam, kde by mohli současně uplatňovat své zájmy, často se ale současně obávají **nedostatečného vzdělání**.

I1: „*Asi bych chtěla učit ten tanec na plný úvazek (28), ale protože nemám školu, tak se mi to asi nesplní...“ (24)*“

I2: „Moje práce je i mým koníčkem ááá nabíjí mě.“ (22) „Do budoucna se ale bojím, že bych měla jít studovat, mám jen střední školu, jak dlouho to bude stačit, nevím...“(32)

Naplnění snu a určité **životní naplnění** můžeme sledovat u informantů s vyšším, středoškolským vzděláním, spojené s touhou po pracovním uplatnění v zahraničí.

I2: „Chtěla jsem odjet do zahraničí, ale kvůli dětem jsem nejela...a jelikož už je mi tolik let, kolik mi je, tak se mi můj sen splnil, jsem ráda, že dělám s dětmi...“ (21)

I3: „Néé, to spíš zahraničí bych asi chtěl, pracovat, (28)někde asi jako trenér nebo tak, animátor, nebo nějaké takové.“ (22)

Na otázku, zda mají strach z budoucnosti, informanti odpovídají s jakousi nadsázkou **otevřené budoucnosti**.

I2: „Doufám, že už jsem si všechno vybrala a že mě už čeká jen to dobré... (smích).“ (24)

I3: „Ještě jsem o tom nepřemýšlel, takže o nějaké budoucnosti moc..., žiju v přítomnosti, jediné že by se mi něco stalo. Když budou peníze, tak budu v pohodě.“ (24)

6 SHRNUÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

V této kapitole je shrnuto splnění jednotlivých cílů výzkumu stanovených ve čtvrté kapitole.

- zmapovat, jak jsou klienti z dětského domova **připraveni** na přirozený život ve společnosti.
- zjistit jaké jsou možnosti jejich **osobního rozvoje** v oblasti zařazení do přirozeného světa
- zmapovat, jak vnímají tito bývalí klienti dětského domova **sebereflexi** vlastních potřeb a možností, které jim jejich situace dává.

Ke zjištění toho co a jakým způsobem v životě formulovalo bývalé klienty z dětského domova, jsme použili tyto výše zmíněné okruhy otázek.

- Připravenost na život v přirozeném prostředí společnosti
- Přijetí v přirozeném prostředí společnosti a její možnosti
- Příležitosti a hrozby

Na základě jednotlivých kazuistik a otevřeného kódování rozhovorů bývalých klientů dětského domova, jsme vzhledem k cílům stanoveným na začátku diplomové práce, shrnuli následující zjištění. K jednotlivým okruhům otázek předkládáme tabulky, vytvořené pro lepší přehlednost připravenosti bývalých klientů dětských domovů na život v přirozeném prostředí.

Tab. č. 6: Připravenost na život v přirozeném prostředí společnosti

Informant	Vzdělání	Finanční spokojenost	Trávení volného času
I1	vyučen	spíše nespokojen	tanec
I2	středoškolské	spokojen	sportovní a kulturní aktivity
I3	středoškolské	spíše spokojen	sportovní aktivity

Informant 1, který má nejnižší vzdělání a je pouze vyučen, vnímá svou finanční situaci jako nejtíživější, má v oblasti financí největší obavy ze své schopnosti pravidelně hradit bydlení a běžné životní potřeby. Další dva informanti, kteří mají středoškolské vzdělání, se příklá-

nějí k názoru, že jsou spíše finančně spokojeni, více si vystačí s finančními prostředky na úhradu bydlení a běžných životních potřeb.

Ve svém volném čase nám informant 1 vypověděl, že ve svém volném čase navštěvuje tanec „zumby“, kterému také vyučuje mladší děti. Další dva informanti ve svém volném čase své finanční prostředky nejčastěji vynakládají za sportovní aktivity, informant 2 uvádí trávení volného času také kulturními aktivitami, jako je divadlo a kino. Ve finanční spokojenosti i trávení volného času můžeme sledovat určitou souvislost s úrovní dosaženého vzdělání. Informanti s vyšším vzděláním mají lepší možnosti pracovního uplatnění a jsou se svou finanční situací spokojenější. Rovněž více investují do svého volného času, ve kterém vyhledávají hlubší smysl a životní hodnoty.

Další tabulka nám ukazuje, jak se cítí bývalí klienti z dětského domova přijetí v přirozeném prostředí společnosti.

Tab. č. 7: Přijetí v přirozeném prostředí společnosti

Informant	Přijetí ve vrstevnické skupině	Přijetí v pracovní skupině	Udržování vztahu s dětským domovem	Udržování vztahů s původní rodinou	Přijetí v partnerských vztazích
I1	spíše ano	spíše ne	ano	spíše ne	problémy s partnerem
I2	ano	ano	určitě ano	spíše ano	po rozvodu žije ve vztahu s partnerem
I3	ano	ano	určitě ano	spíše ano	žije s přítelkyní

Všichni informanti nám shodně vypověděl, že ve vrstevnických skupinách cítí přijetí, udržují vztahy jak s bývalými klienty dětského domova, ale vytvářejí si i kontakty nové. Často tyto kontakty souvisí s pracovním kolektivem, informant 3 se cítí nejvíce ovlivněn současnými vrstevníky, se kterými se věnuje školení trenérů.

Informant 2, který pracuje v dětském domově ve kterém současně i vyrostl, udržuje kontakty s bývalými klienty dětského domova formou setkávání se přímo v dětském domově. Rovněž pečuje i o klienty současné, vzájemně si udělují rady a společně si předávají zkušenosti získané životními okolnostmi.

Všichni informanti 1, 2, a 3 shodně kladou ve svých odpovědích důraz na kontakty s dětským domovem. Mnohdy nemají nikoho, koho by v krizových situacích požádali o pomoc, a tak jsou tety a strýcové z domova jejich první možností, koho oslovit.

Informant 1 poukazuje na to, že jeho původní rodina má časté finanční problémy, sama se potýká s množstvím krizí, které nedokáže zvládat a se kterými si neví rady. Proto je pro informanta 1 vazba na dětský domov důležitá.

Informant 3 uvádí, že je sice sirotek, ale přes sociální síť udržuje kontakt se svými bratry. Nejvíce hovoří o „svém nevlastním tatkoví“, kdy se vlastně jedná o finančního sponzora, který si informanta 3 v dětském domově vyhledal a pomáhá mu. Jejich vztah je velmi blízký.

Informant 1 vypověděl, že má problematický vztah se současným partnerem, který mu dělá časté problémy. V tomto vztahu se cítí informant nespokojen.

Informant 2 popisuje, že je sice čtyři roky po rozvodu, s bývalým manželem ale kontakt udržuje. Má dvě děti, které studují vysoké školy a žijí stále u informanta 2. V současnosti žije s partnerem a jsou spokojeni.

Informant 3 žije se svou partnerkou, mají společně hypotéku, plánují svatbu.

Tab. č.: 8: Sebereflexe vlastních potřeb a možností

Informant	Příležitosti a hrozby v bydlení	Příležitosti a hrozby v práci	Příležitosti a hrozby ve vzdělávání	Příležitosti a hrozby v rodinném životě
I1	nevhodné narušování soužití současným přítelem	ztráta zaměstnání	snaha učit tanec	cítí ohrožení ze strany současného partnera
I2	nemá, plánuje odchod k příteli do RD	je šťastná tam, kde je	obává se toho, že nemá VŠ	příležitost svatba
I3	ztráta schopnosti splácet hypotéku	touha práce v zahraničí	školení ve svém oboru	otevřený vztah, který může dopadnout jakkoliv

Z následující tabulky můžeme uvést, jak vnímají bývalí klienti dětského domova sebereflexi svých vlastních představ a možností.

Informant 1 vnímá jako svou současnou největší hrozbu nevhodné narušování společného soužití svým partnerem, se kterým sdílí společnou domácnost v bytě pronajatém od města. Cítí potřebu se více osamostatnit a nebýt závislá na svém partnerovi. Příležitost vidí kromě své stálé práce také v možnosti výuky tance malých dětí, obává se ale, že jí v budoucnosti

nebude na lektorování tanců „zumbý“ stačit vzdělání. Cítí, že její možnosti dalšího vzdělávání již byly vyčerpány.

Informant 2 bydlí ve svém vlastním bytě a má stálou práci, kde je spokojena. Největší hrozbu cítí v nedostatečném vzdělání, kdy by bylo zapotřebí středoškolské vzdělání a roky praxe, doplnit ještě vysokou školou. Se svým současným partnerem plánuje koupit malý domeček, protože již nechce bydlet na sídlišti. Při příležitosti této koupě jí současný partner navrhuje svatbu.

Informant 3 se právě osamostatňuje, kromě toho, že z naspořených financí, kdy za podpory dětského domova a současného sponzora dosáhl hypotéky, plánuje se svou přítelkyní svatbu. Obává se toho, že by v otevřeném vztahu mohl přijít o jistoty. Rád by navštívil zahraničí z pracovních důvodů, ale obává se, že by nemohl splácet hypotéku.

Všichni informanti 1, 2, a 3 uvedli, že nevidí souvislost s tím, že vyrůstali v dětském domově v souvislosti se soužitím v partnerských vztazích. Mohlo by se jednat o nezáměrné potlačování špatných zkušeností z minulosti, nebo o neschopnost si přiznat a uvést, jak tuto souvislost vnímají. Zřejmě bychom museli s informanty toto téma, kvůli jejich větší otevřenosti, více rozvinout.

6.1 Doporučení pro praxi

Ze zjištěných poznatků pro praxi předkládáme fakta ze života sociálně znevýhodněné skupiny jedinců, kteří si prošli ústavní výchovou. Jejich ochota nechat nás nahlédnout do jejich životů by pro nás mohla být návodem k tomu, jak k těmto sociálně znevýhodněným jedincům přistupovat.

Jako jedna z možností, jak nabídnout bývalým klientům dětských domovů reálné představy o životě, nás zaujal projekt Tilia, realizovaný operačním programem rozvoje lidských zdrojů a zaměstnanosti. Cílem projektu bylo pomoci sociálně znevýhodněným jedincům z dětských domovů se začleněním do společnosti, a to zejména v souvislosti s uplatněním na pracovním trhu. Během realizace se tvůrcům tohoto projektu podařilo zprostředkovat dětem realitu běžného života, jakou nemají možnost získávat v primární rodině a v ústavní výchově, i když se jim v poslední době vychovatelé snaží co nejvíce tuto realitu přiblížit.

Tyto kurzy byly tvůrci programu rozděleny do následujících okruhů:

- Komunikace
- Ekonomické dovednosti
- Trh práce
- Prevence rizikového chování

Tyto okruhy v souvislosti s výsledky našeho výzkumu považujeme za velmi opodstatněné, protože se jedná o témata, ve kterých dle našeho výzkumu, chybí bývalým klientům z dětských domovů nejvíce reálné znalosti. Aby znalosti těchto sociálně znevýhodněných jedinců nebyly zkreslené a nepodléhaly nerealistickým představám, je zapotřebí adekvátní osvěta.

Díky takovým projektům by se mohlo podařit připravit děti více do života, zejména zlepšením komunikace, znalostí pracovního trhu a jejich možnostmi, například realizace motivačního dopisu.

Vzhledem k mechanismům sociálního znevýhodnění, vyjmenovaným v teoretické části naší diplomové práce, rovněž považujeme přecházení rizikům zadluženosti a dalšími ekonomické dovednosti. Za důležité rovněž vidíme rozvoj reálných schopností u bývalých klientů dětských domovů ve stanovení cílů a jejich důslednou kontrolu. V mezilidských vztazích se jedná zejména o snížení ostychu vystupovat ve společnosti a schopnosti prosadit se.

Rádi bychom proto upozornili na nutnost takových projektů, kdy se účastníci, v našem případě mládež z dětských domovů, formou kurzů mohou více vzdělávat. Pokračování nácviku a přípravy na běžný život, získávání teoretické zkušenosti nezbytné pro vstup do reálného života, považujeme za významný vstupní kapitál v prevenci proti mechanismům vzniku sociálního znevýhodnění u ohrožených jedinců.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo zmapovat, jak jsou klienti z dětských domovů připraveni na přirozený život ve společnosti, co a jakým způsobem formulovalo v životě bývalé klienty z dětského domova.

V teoretické části diplomové práce jsme se zabývali mechanismy vzniku sociálního znevýhodnění a jejich vlivem na lidský život. Za pomoci odborné literatury jsme zkoumali stav tématu v domácí, zahraniční a cizojazyčné literatuře. Ujasnili jsme základní termíny, jako jsou nerovnost, chudoba. Zkoumali jsme základní příčiny sociálního znevýhodnění jak u jedince, tak v sociálně znevýhodněné rodině, kde jsme navrhli možnosti práce se sociálně znevýhodněnými jedinci i rodinou.

V praktické části je prezentován průběh a realizace výzkumu, který probíhal se třemi záměrně vybraným informanty, u kterých bylo podmínkou, že v dětství prošli ústavní výchovou a dnes již žijí vlastním životem.

Tyto děti, jak výzkum ukázal, si neuvědomují a nepřipouští rizika, která na ně v běžném životě čekají. Jsou více důvěřivé a naivní a v běžných krizových situacích selhávají, protože se nemají na koho spolehnout, nemají nikoho, kdo jim byl oporou.

S primární rodinou se setkávají sporadicky, většinou o ně rodiče nejeví příliš velký zájem a tyto děti postupně ztrácí zájem i o své rodiče. Proto často tíhnou k přátelstvím utvořeným v dětském domově, k tetám a strýcům, které postupem času vyhledávají a snaží se s nimi rozebírat běžné životní problémy s prosbami o pomoc. Dále z výsledků vyplývá, že bývalí klienti dětského domova kladou velký důraz na přátelství, neumějí být sami a cítí velkou potřebu sounáležitosti.

Dále výzkum ukázal, že tito bývalí klienti dětského domova mají malou zkušenost se sociálním okolím a nereálnou představu o výtěžcích a až na základě věku a zkušeností mohou adekvátně fungovat v běžném životě.

Využití zjištěných poznatků pro praxi spočívá zejména v tom, že předkládáme fakta ze života ohrožené skupiny jedinců, kteří si prošli ústavní výchovou. Jejich ochota nechat nás nahlédnout do jejich životů by pro nás mohla být návodem k tomu, jak k těmto sociálně znevýhodněným jedincům přistupovat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. V Bratislavě: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Public promotion, s. r. o. 2008, 224 s. ISBN 978-80-969944-0-3.
2. BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Praha: Portál, 2008, 152 s. ISBN 978-80-7367-392-5.
3. BROŽ, Miroslav, KINTLOVÁ, Petra a Ladislav TOUŠEK. *Kdo drží Černého Petra. Člověk v tísní - společnost při České televizi*, o. p. s., 2007, 91 s. ISBN: 978-80-86961-27-9.
4. HENDL, Jan, 2016. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0982-9.
5. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Praha: Portál, 2004, 228 s. Pedagogická praxe. ISBN 8071788880.
6. HRONCOVÁ, Jolana, Ingrid EMMEROVÁ a Blahoslav KRAUS. *K dějinám sociální pedagogiky v Evropě*. V Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2008, 212 s. ISBN 978-80-7414-072-3.
7. KLAPILOVÁ, Světlá, 2000. *Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-7076-669-8.
8. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014, 215 s. ISBN 978-80-262-0643-9.
9. LEWIS, Oscar. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*. San Juan and New York. Random House, New York, 1966
10. NOVOTNÁ, Věra a Vladimír FEJT. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2009, 256 s. ISBN 978-80-86723-77-8.

11. MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 248 s. *Základy sociologie*. ISBN 80-85850-61-3.
12. MAREŠ, Petr. *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení*. Sociologický časopis, XXXVI, 3/2000, Vol. 36 (No. 3: 285- 297), s. 285- 296.
13. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2005, 351 s. ISBN 80-7367-002-X.
14. MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, 380 s. ISBN 978-80-7367-502-8.
15. NOVOTNÁ, Věra a Vladimír FEJT. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2009, 256 s. ISBN 978-80-86723-77-8.
16. PACNEROVÁ, Helena. *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků, 2015, 57 s. ISBN 978-80-7481-138-8.
17. RAWAL, Nabin. *Social Inclusion and Exclusion: A Review*. Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology, Vol. 2, 2008, pp. 161- 180.
18. REICHEL, Jiří. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Grada, 2008, 239 s. *Sociologie*. ISBN 978-80-247-2594-9.
19. SIROVÁTKA, Tomáš. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2006, 279 s. ISBN 80-7326-104-9.

20. SUŠA, Oleg. *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti: diagnóza a analýza*. Praha: Filosofia, 2010, 350 s. Filosofie a sociální vědy. ISBN 978-80-7007-320-9.
21. ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014, 377 s. ISBN 978-80-262-0644-6.
22. TILIA. Sociální integrace mládeže z dětských domovů – pomoc dětem znevýhodněných při vstupu na trh práce a udržení si zaměstnání: výsledky evaluační případové studie. In: *Evropský sociální fond: Operační program Zaměstnanost: případové studie: sociální služby* [online]. [2015] [cit. 2018-04-06]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/documents/21802/749951/3.1+Tilia_A/cb0b2405-5d91-4df6-b49a-ff3feaa8fe83
23. VYKOPALOVÁ, Hana. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, 154 s. ISBN 8024403374.
24. VYKOPALOVÁ, Hana. *Krize a psychosociální pomoc*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2007, 84 s. ISBN 978-80-7318-621-0.

Legislativa:

1. ČESKO. Zákon č. 109 ze dne 5. února 2002 o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2002.
Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>
2. ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 14. března 2006 o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2006.
Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
3. ČESKO. Zákon č. 359 ze dne 9. prosince 1999 o sociálně- právní ochraně dětí. In: *Sbírka Zákonů České republiky*. 1999.
Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

DD dětský domov

EU Evropská unie

s. strana

Sb. sbírka

SEZNAM TABULEK

Tab. č. 1: Základní informace o bývalých klientech z dětského domova	46
Tab. č. 2: Finanční zázemí	57
Tab. č. 3: Zájmy	59
Tab. č. 4: Mezilidské vztahy	60
Tab. č. 5: Příležitosti a hrozby	61
Tab. č. 6: Přípravenost na život v přirozeném prostředí společnosti	63
Tab. č. 7: Přijetí v přirozeném prostředí společnosti	64
Tab. č. 8: Sebereflexe vlastních potřeb a možností	65

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P I: Okruhy dotazovaných témat pro bývalé klienty z dětského domova

Příloha P II: Rozhovor č. 1

Příloha P III: Rozhovor č. 2

Příloha P IV: Rozhovor č. 3

Příloha P V: Seznam kódů

PŘÍLOHA P I: OKRUHY DOTAZOVANÝCH TÉMAT PRO BÝVALÉ KLIENTY Z DĚTSKÉHO DOMOVA

Zkoumáme, co a jakým způsobem v životě formulovalo bývalé klienty z dětského domova.

1. Jak dlouho jste z ústavní výchovy?
2. Kde pracujete, na jaké pozici a kolik vyděláváte?
3. Dokážete s tím, co vyděláte vyjít?
4. Koresponduje to s Vaší představou, když jste odcházel z domova?
5. Jakým způsobem Vás v dětském domově vedly s hospodařením s penězi:
6. Myslíte si zpětně, že bylo toto vedení dostatečné?
7. Jaké máte koníčky a zájmy?
8. Jak jste trávil svůj volný čas v dětském domově?
9. Podporovali Vás v dětském domově ve Vašich zájmech? Jak?
10. Jaké máte vazby s primární rodinou?
11. Jaké máte vazby s dětským domovem, ve kterém jste vyrůstal?
12. Jak dlouho žijete se svou partnerkou?
13. Máte děti?
14. Cítíte ovlivnění partnerského vztahu v souvislosti s výchovou v dětském domově?
15. Bydlíte ve vlastním bytě, podnájmu, nebo bytu partnera?
16. Jakými pracemi jste si prošel?
17. Máte přátele? Jsou spíše z dřívější doby?
18. Co pro Vás přátelství znamená?
19. Jak se cítíte v pracovním kolektivu? Zapadl jste?
20. Máte nějaký sen, kde byste chtěl pracovat, nebo jste si to už splnil.
21. K čemu byste se chtěl věnovat a co Vám v tom brání?
22. V rodině v partnerském vztahu, cítíte se jistě? Bojíte se nějaké hrozby?
23. Má to souvislost s tím, čím jste si prošel?
24. Máte strach z budoucnosti? Jaký?

PŘÍLOHA P II: ROZHOVOR Č. 1

ZÁZNAMOVÝ LIST č.: 1

Informant č. 1:

Záměrný výběr

Podmínka výběru- bývalý klient z dětského domova

Věk: 25 let

Odchod z dětského domova: 2014

Stav: svobodná

Vzdělání: vyučená

Zaměstnání: cukrářka

Počet dětí: 0

Použité zkratky:

I1: informant

T: tazatel

(0): číslo kódu

T: Jak dlouho jste z ústavní výchovy?

I1: „Čtyři roky?“

T: Kde pracujete, na jaké pozici a kolik vyděláváte?

I1: „Já pracuju v marketu, dělám tam pekařku, čistého tak 12- 13 tisíc...“

T: Dokážete s tím, co vyděláte vyjít?

I1: „No, když spojím plat s přítelem, tak...“ **(29)**

T: Koresponduje to s Vaší představou, když jste odcházela z domova?

I1: „Nevím, asi jo...asi jsem moc nevěděla, do čeho jdu...“ **(2)**

T: Jakým způsobem Vás v dětském domově vedli s hospodařením s penězi?

I1: „Chodili jsme nakupovat, vařili jsme si, jezdili jsme na kurzy pořád někde a tam nám to říkali lektoři i ... v domově nám to říkali...jak hospodařit.“ **(5)**

T: Myslíte si zpětně, že bylo toto vedení dostatečné?

I1: „Nevím, já jsem si to nedovedla tehdy představit.“ **(2)**

T: Jaké máte koníčky a zájmy?

I1: „Tanec, učím zumbu malé děti“ (6)

T: Jak jste trávila svůj volný čas v dětském domově?

I1: „Chodila jsem do různých kroužků (7), do baletu, atletiky, taky...do té zumbu, jezdili jsme na různé akce pořád, na nějaké výlety, různé projekty...“

T: Podporovali Vás v dětském domově ve Vašich zájmech? Jak?

I1: „Ano, mohla jsem chodit na ten balet, měla jsem to zaplacené, co jsem potřebovala...“ (7)

T: Jaké máte vazby s primární rodinou?

I1: „Moc ne, s bratrem...který se mnou vyrůstal.“ (9)

T: Jaké máte vazby s dětským domovem, ve kterém jste vyrůstala?

I1: „Dobré, vídáme se s vychovatelkami, chodíme na besídku, na akce co pořádá dětský domov (10), setkáváme se i v soukromí, chodíme třeba na kafe...“ (19)

T: Jak dlouho žijete se svým partnerem?

I1: „Asi tak čtyři roky.“ (11)

T: Máte děti?

I1: „Ne.“ (26)

T: Cítíte ovlivnění partnerského vztahu v souvislosti s výchovou v dětském domově?

I1: „Asi ne...“ (27)

T: Bydlíte ve vlastním bytě, podnájmu nebo bytu partnera?

I1: „Bydlím v bytě, který mám pronajatý od města, takže v městském bytě...“ (15)

T: Jakými pracemi jste si prošla?

I1: „Jenom..., toto je moje první práce (30) a jsem pořád na jednom místě.“

T: Máte přátele? Jsou spíše z dřívější doby?

I1: „Spíše z bližší doby...“ (18)

T: Co pro Vás přátelství znamená?

I1: „Hodně (19), nejvíc jsou to lidi, na které se můžu spolehnout...“

T: Jak se cítíte v pracovním kolektivu? Zapadla jste?

I1: „Jak kdy, někdy dobře a někdy mám problém s etnikem.“ (31)

T: Máte nějaký sen, kde byste chtěla pracovat, nebo jste si to už splnila?

I1: „Asi bych chtěla učit ten tanec na plný úvazek (28), ale protože nemám školu, tak se mi to asi nesplní...“ (24)

T: K čemu byste se chtěla věnovat a co Vám v tom brání?

I1: „Jak již jsem řekla, v podstatě to vzdělání, mi v tom brání...“ (32)

T: V rodině v partnerském vztahu, cítíte se jistě? Bojíte se nějaké hrozby?

I1: „Teď to není úplně dobré, s tím přítelem mojím (33), trochu se bojím, protože mi dělá problémy v supermarketu ... (31) nevím, není to úplně v pořádku...“

T: Má to souvislost s tím, čím jste si prošla?

I1: „Hmmm, nemyslím si...“ (27)

T: Máte strach z budoucnosti? Jaký?

I1: „Asi že nebudu mít práci...“ (31)

PŘÍLOHA P III: ROZHOVOR Č. 2

ZÁZNAMOVÝ LIST č.: 2

Informant č. 2:

Záměrný výběr

Podmínka výběru- bývalý klient z dětského domova

Věk: 46 let

Odchod z dětského domova: 1990

Stav: rozvedená

Vzdělání: středoškolské

Zaměstnání: vychovatelka v dětském domově

Počet dětí: 2

Použité zkratky:

I2: informant

T: tazatel

(0): číslo kódu

T: Jak dlouho jste z dětského domova?

I2: „Dvacet osm let.“

T: Kde pracujete, na jaké pozici a kolik vyděláváte?

I2: „V dětském domově jako vychovatelka, pracuji tam již čtrnáct let a vydělávám plus-mínus- 20 tisíc.“

T: Dokážete s tím, co vyděláte vyjít?

I2: „Dokážu.“ (1)

T: Koresponduje to s Vaší představou, když jste odcházela z domova?

I2: „Neměla jsem žádnou představu (2), protože jsme tak nějak jako nebyli vychovávaní (3) k tomu nějak uvažovat do budoucna, jak to bude finančně a tak.“

T: Jakým způsobem Vás v dětském domově tehdy vedli k hospodaření s penězi?

I2: „Tenkrát se to nijak moc neřešilo (3), měli jsme nějaké kapesné (4), z kterého jsme si teda platili sladkosti ááá když jsme něco ztratili, tak to jsme si potom hlídali ty věci (5), protože jinak nám to strhli z kapesného, ale tak jako ne...“

T: Myslíte si zpětně, že bylo toto vedení dostatečné?

I2: „Bylo nedostatečné. V té době určitě.“ (3)

T: Jaké máte koníčky a zájmy?

I2: „Sport, politika, divadlo... no, kino.“ (6)

T: Jak jste trávila svůj volný čas v dětském domově?

I2: „Hlavně venku, zájmové kroužky, kamarádi.“ (7)

T: Podporovali Vás v dětském domově ve Vašich zájmech? Jak?

I2: „Hodně podporovali.“ (7) „No jak..., mě nic nenapadá jak..., tím, že nás hodně chválili (8), když se nám něco povedlo, motivovali nás, k tomu abychom něco dokázali, no tak jak vždycky,...jako je to stejné v každé době, tady toto s dětma, že když něco mají dokázat, tak je musíme popostrčit...popostrčit, jinak bychom nic nedokázali...(smích). Jako normálně v rodinách.“

T: Jaké máte vazby s primární rodinou?

I2: „Stýkáme se.“ (9)

T: Máte nějaké sestry nebo bratry?

I2: „Mám, mám tři sestry a jednoho bratra, stýkáme se tak dvakrát do roka s jednou sestrou. Otec je mrtvý, s mámou se stýkám tak jednou za měsíc nebo za tři měsíce.“ (9)

T: Jaké máte vazby s dětským domovem, ve kterém jste vyrůstala?

I2: „Jo, to se stýkáme skoro pořád. Každý měsíc s někým jiným. A denně jsem v kontaktu i s tetou Pavlínkou, která je na domově taky.“ (10)

T: Jak dlouho žijete se svým partnerem?

I2: „ S partnerem jsem žila pětadvacet let. (11) Pak jsme se rozvedli.“ (12)

T: Máte děti?

I2: „Dvě.“ (13)

T: Cítíte ovlivnění partnerského vztahu v souvislosti s výchovou v dětském domově?

I2: „Důvod byl v tom, že jsem se až příliš starala o své děti (14) a manželovi jsem přirozeně nevěnovala tolik času, jak bych dnes chtěla...“

T: Bydlíte ve vlastním bytě, podnájmu nebo bytu partnera?

I2: „Ano, ve vlastním...“ (15)

T: Jakými pracemi jste si prošla?

I2: „...pracuji čtrnáct let ve školství, no a brigádně jsem v minulosti pracovala v restauračním zařízení...“ (16)

T: Máte přátele? Jsou spíše z dřívější doby?

I2: „Ano.“ „I z dřívější (17), i ze současné mám přátele“ (18)

T: Co pro Vás přátelství znamená?

I2: „Hodně.“ (19)

T: Jak se cítíte v pracovním kolektivu? Zapadla jste?

I2: „Dobře. Jo, zapadla jsem.“ (20)

T: Máte nějaký sen, kde byste chtěla pracovat, nebo jste si to už splnil?

I2: „Chtěla jsem odjet do zahraničí, ale kvůli dětem jsem nejela... a jelikož už je mi tolik let, kolik mi je, tak se mi můj sen splnil, jsem ráda, že dělám s dětmi...“ (21)

T: Čemu byste se chtěla věnovat a co Vám v tom brání?

I2: „Moje práce je i mým koníčkem ááá nabíjí mě.“ (22) „Do budoucna se ale bojím, že bych měla jít studovat, mám jen střední školu, jak dlouho to bude stačit, nevím...“ (32)

T: V rodině v partnerském vztahu, cítíte se jistě? Bojíte se nějaké hrozby?

I2: „Před třemi lety, kolem rozvodu, jsem si prošla krizí, ale teď mám nového partnera, se kterým se cítím jistě.“ (23)

T: Máte strach z budoucnosti? Jaký?

I2: „Doufám, že už jsem si všechno vybrala a že mě už čeká jen to dobré... (smích).“ (24)

PŘÍLOHA P IV: ROZHOVOR Č. 3

ZÁZNAMOVÝ LIST č.: 3

Informant č. 3:

Záměrný výběr

Podmínka výběru- bývalý klient z dětského domova

Věk: 22 let

Odchod z dětského domova: 2016

Stav: svobodný

Vzdělání: středoškolské

Zaměstnání: fitness trenér

Počet dětí: 0

Použité zkratky:

I3: informant

T: tazatel

(0): číslo kódu

T: Jak dlouho jste z ústavní výchovy?

I3: „Dva roky.“

T: Kde pracujete, na jaké pozici a kolik vyděláváte?

I3: „Jako fitness trenér, vydělávám okolo třiceti tisíc.“

T: Dokážete s tím, co vyděláte vyjít?

I3: „Ano.“ **(1)**

T: Koresponduje to s Vaší představou, když jste odcházel z domova?

I3: „No, čekal jsem víc, ale dá se to, no tak...(smích)“ **(2)**

T: Jakým způsobem Vás v dětském domově vedli k hospodaření s penězi?

I3: „No, vedli mě k tomu, abych si šetřil **(5)**, ale já jsem takový moc nebyl, ale dřív jsem, když jsem měl míň než osmnáct, tak mi šetřili prostě na výkladní knížku, tudíž jsem měl nějaký základ **(5)**.“

T: Myslíte si zpětně, že bylo toto vedení dostatečné?

I3: „no, moc ne, realita je trošku jiná...“ (2)

T: Jaké máte koníčky a zájmy?

I3: „Tak ten fitness trenér, sport, cvičení.“ (6)

T: Jak jste trávil svůj volný čas v dětském domově?

I3: „Tak většinou ve fitku a učil jsem se.“ (6)

T: Podporovali Vás v dětském domově ve Vašich zájmech? Jak?

I3: „Ano. Podporovali, platili mi kroužky a podobně, učili se mnou, když jsem potřeboval a byl jsem menší...“ (7)

T: Jaké máte vazby s primární rodinou?

I3: „Tož, jsu sirotek, mám nevlastního tatku (25), tudíž dobré..., jo bratry, bratry... s bratrama se vídám“ (9)

T: Jaké máte vazby s dětským domovem, ve kterém jste vyrůstal?

I3: „No, super, občas se stýkám, někdy se tam podívám a na vánoční besídku se občas chodíváme dívat. Super, no.“ (10)

T: Jak dlouho žijete se svojí partnerkou?

I3: „Nóó, tři roky s ní chodím (11), dva roky, co jsem odešel z domova spolu bydlíme.“ (15)

T: Máte děti?

I3: „Nemáme.“ (26)

T: Cítíte ovlivnění partnerského vztahu v souvislosti s výchovou v dětském domově?

I3: „Moc nee.“ (27)

T: Bydlíte ve vlastním bytě, podnájmu nebo bytu partnerky?

I3: „Jelikož jsem měl našetřeno, nějaké peníze (5), tak jsem si vlastně koupil byt a vzali jsme si i hypotéku s partnerkou.“ (15)

T: Jakými pracemi jste si prošel?

I3: „Tak dělal jsem obchodního zástupce, ale to mi nějak nevyhovovalo, chtěl jsem prostě toho trenéra a šel jsem si za tím...“ (22)

T: Máte přátele? Jsou spíše z dřívější doby?

I3: „Současní spíše, poznal jsem, studuju různé trenérské kurzy ještě dálkově, tak...jsem poznal tam spíš, no.“ (18)

T: Co pro Vás přátelství znamená?

I3: „No, tak hodně, to je základ, že...(smích)“ (19)

T: Jak se cítíte v pracovním kolektivu? Zapadl jste?

I3: „Tak já pracuju na sebe, takže můj pracovní kolektiv jsem já a mí klienti. (22) A ti jsou úplně v pohodě, no...“ (20)

T: Máte nějaký sen, kde byste chtěl pracovat, nebo jste si to už splnil?

I3: „Néé, to spíš zahraničí bych asi chtěl, pracovat, (28)někde asi jako trenér nebo tak, animátor, nebo nějaké takové.“ (22)

T: Čemu byste se chtěl věnovat a co Vám v tom brání?

I3: „Mě nic, že, já se věnuju tomu, co chcu, (21) takže když budu chtít, ze dne na den, pojedu tam...“ (2)

T: V rodině v partnerském vztahu, cítíte se jistě? Bojíte se nějaké hrozby?

I3: „Ano. Vždycky je nějaká hrozba, Joo, ...ne nebojím.“ (23)

T: Máte strach z budoucnosti? Jaký?

I3: „Ještě jsem o tom nepřemýšlel, takže o nějaké budoucnosti moc..., žiju v přítomnosti, jediné že by se mi něco stalo. Když budou peníze, tak budu v pohodě.“ (24)

PŘÍLOHA P V: SEZNAM KÓDŮ

1.	Dostatečný příjem	18.	Přátelství ze současnosti
2.	Finance bez představ	19.	Důraz na přátelství
3.	Bez výchovy k finanční gramotnosti	20.	Pocit jistoty v pracovním kolektivu
4.	Hospodaření s kapesným DD	21.	Naplnění snu
5.	Vedení k finanční gramotnosti	22.	Životní naplnění
6.	Zájmy	23.	Jistota v partnerském vztahu
7.	Podpora volnočasových aktivit	24.	Otevřená budoucnost
8.	Motivace pochvalou	25.	Péče další osoby
9.	Povrchní vazba na rodinu	26.	Bez dětí
10.	Silná vazba na DD	27.	Neuvědomování si ovlivnění DD
11.	Dlouhodobý partnerský vztah	28.	Očekávání pracovní příležitosti
12.	Krach manželství	29.	Nedostatečný příjem
13.	Vlastní děti	30.	Stálá práce bez změn
14.	Ovlivnění DD-orientace na děti	31.	Pracovní problémy
15.	Vlastní bydlení	32.	Nedostatečné vzdělání
16.	Ovlivnění DD při výběru povolání	33.	Nejistota v partnerském vztahu
17.	Přátelství z minulosti		